

Дагъыстанлы *Къатъын*

Журнал уягълюлер учун

№ 1 / 2026

Йырчы Къзакъны
195 йылыгъына

*«Тили де о, юреги де
халкъымны!»*

Асил адам

Яшавну макъамы

Агълю

*«Къайда да ярай, тек
Эверестден ари тур»*

Театр

*Расми Жабрайылов
актёр болган кюй*



Мадина Абуталимова

Игитни анасы

«Женщина Дагестана»
на кумыкском языке
№ 1/2026

Учредитель:

Агентство информации и печати
Республики Дагестан

Главный редактор

Х. А. Шамилова j-dag@mail.ru

Редакционная коллегия:

заместитель главного редактора

С. Х. Булгаева sulgi65@mail.ru

Ответственный секретарь

Г. Х. Асадулаева musaeva_gulnara@mail.ru

Редактор русского выпуска

А. М. Бабаева aida-babayeva2012@yandex.ru

Редактор аварского выпуска

Б. Ш. Мухидинова bahu4y@mail.ru

Редактор даргинского выпуска

П. М. Сулейманова zehra.fatimat@mail.ru

Редактор кумыкского выпуска

П. Х. Хайбуллаева bike-1970@mail.ru

Редактор лакского выпуска

А. Ю. Абдурахманова delia25@mail.ru

Редактор лезгинского выпуска

Н. Н. Ибрагимова shikhnabievai981@mail.ru

Редактор табасаранского выпуска

С. М. Исрафилова suvaynat@mail.ru

Корреспонденты:

А. Тажудинова, В. Ратенкова, Р. Бакидов,

С. Эмирова

Художественный редактор

Г. А. Курбан-Адамова guleymat@mail.ru

Адрес редакции и издателя:

367018, Республика Дагестан,
г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.
j-dag@mail.ru; zhenshina_dag@e-dag.ru

Журнал отпечатан в типографии:

ГАУ РД Издательский дом «Дагестан».

г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 1а.

Телефоны редакции:

65-00-36, 65-00-37, 65-00-39, 65-00-40.

Официальный сайт

журнала «Женщина Дагестана»:

женщинадагестана.рф

Дата выхода в свет 26.02.2026 г.

Объем: 5,5 усл. печ. л.

Заказ № 0104. Тираж (2559) 450 экз.

Журнал для семейного чтения. Издается с 1957 г.

Выходит на аварском, даргинском, кумыкском,

лакском, лезгинском, русском, табасаранском

языках один раз в два месяца.

Регистрационный номер ПИ № ТУ05-00429 выдан

Управлением Федеральной службы по надзору

в сфере связи, информационных технологий и

массовых коммуникаций по Республике Дагестан.

Арт-директор – М. Ю. Моллакаев (MagNazar)

Ичделик

1. Редакторну сёзю
Янгы дюнья...
 2. Хас асгер гъаракат
Игитни анасы
 7. Жамият ва низам
«Атамны тавушу бугюн де къулазгыма чалына»
 10. Тыш пачалыкъларда
Гюм ийис гелеген бетлерин бирдазгы керен ачдым
 13. Йырчы Къзакъны 195 йыллыгына
«Тили де о, юреги де халкъымны!»
 16. Агъамиятлы масъала
Гелигиз, гъакълашып къарайыкъ
 18. Далапчы къатын
Савдукъ сакълав булан байлавлу
 22. Яшав
Сыры булангъы къутукъ
 26. Замандашыбыз
Мен сагъа яш юрегимни ачарман...
 30. Асил адам
Яшавну макъамы
 34. Агълю
«Къайда да ярай, тек Эверестден ари тур»
 38. Асил адам
«Дагъыстан тиллени бек сюемен»
 42. Иш ёлдашлар
Ана тилни къорувчусу
 46. Къысмет
Озьюню заманын къаравуллазган пагъму
 50. Инчесаният
Бизин музыка байлазган
 54. Театр
Расми Жабрайылов актёр болган кюй
- POST scriptum**
57. Наши дети
Все пути ведут к людям...
 61. Литературная страница
Айна, Ваня-Ванечка и Вагиф

На обложках:

I – Мадина Абуталимова – мать Героя России Темирлана Абуталимова

III – Работа Г. Пшеницной

IV – Работа Д. Скоробогатова

Янгы дюнъя...



Айланабызда болуп турагъан гъаллагъа къарап, тамашагъа къаласан! Шонча да обчлю ва чалт тувулунагъан агъвалатлар сени алдагъы дюнъя къаравларынгны бёттёбен айландыра. Американы Бирлешген Штатларыны Президенти Дональд Трампны буйругъу булан хас къурумлар Венесуэланы башчысын Николас Мадурону тутгъан ва туснакыгъа тыкыгъан. Ондан къайры, Трамп Даниядан Гренландияны чыгъарып алмагъа белсенген. Ону терс гъаракаты булан Иранда эл арада гезикли инкылапгъа дёнме болагъан къаршы турувлар, башгётеривлер башлангъан. Бары да башдан-баракълыкъны «одаманы» – Америка. Биз демократияны ва адилликни якъчыларыбыз деп юрюйген ондагъы бир-бир гъаким тайпа дюнъяны гезикли уллу давгъа тарытма токъташгъангъа ошай. Бу дюнъя булан не болуп тура? Адамлар булан не болуп тура? Яда инсанурлукъ обсюню тувра борчлары кютмей, обсювюн, алгъа барывун токътатгъанмы? Соравлар кёп, шолагъа жавапланы яшав берер яда янгы хабарлардан билербиз.

Биз буса, къатынлар, Яратгъаныбыз аманат этген он насигъатгъа аркъатаяп, адатлы яшавубузну узаттарбыз. Шолай мюглетлерде мен къушдай, кёклерден саркъып, бизин ер юзюбюзге оърден таба къарама сюемен. Гёз алдыма турагъан ерлерибиз гелип токътай: Сют Ёлну-бир гиччиневи бюртюгюбюз, Аламда нече-нече галактикалар бар – миллиардлар! Шолай болгъан сонг, бизге не етишмей, неге енгилмейбиз? Ер юзюнден ёкъ этгенче къарап турайыкъмы?

Шу талашывда мени биргине-бир умутум бар – сиз, аявлу къатынлар, дюнъя гъайлегин чайкъагъанмы, бары да тиллерде йырлагъанмы, яшав парахатлыкъда ва берекетликде узатылгъанмы къаравулламан. Бу дюнъя нечик болса да, эсги яда янгы, ону биргине-бир есиси бар, шо да – къатынгиши!

Байрамыгъыз къутлу болсун, азизлерим, уый-очакъны-лап да гёзел сакълавчулары!

Хамиса Шамилова,
баш редактор



Мадина
Абуталимова

ИГИТНИ АНАСЫ

Бизин журналыбызны редакциясында хас асгер гъаракатны ортакъчысы, 26 йыл чагъында «Россияны Игити» деген оър атгъа ес болгъан ва гетген йыл Дагъыстанны милли политикагъа ва дин ишлеге къарайгъан министрни къуллугъуна белгиленген Темирлан Абуталимовну анасы Мадина Юнусовна булангъы ёлугъув исси ва илиякълы шартларда оьтдю. Сабур-саламатлы, гъали де къатынгиши гёзеллигин тас этмеген, уьлкебизни герти батырын тарбиялагъан Мадина бизге уланьны яш йьллари, оьсген кююню ва ону булан оьктем болагъанлыгъын хабарлады.

Мадина Абуталимова оьсюню юрек сыр чечивлерин аян эте туруп, Темирлан гиччи заманындан берли адилликни ва намус,ягъны герти якъчысы болгъанны ва шо хасиятларын гъали де унутмагъанын эсгерди.

Мадина Къызылортда тувгъан. Шагъарны больницасында бухгалтер болуп ишлеген. Магъачкъалагъа гёчгенде школагъа юрюйген уланларын сакъламакъ учун, оьсюню гиччирек буса да ишин ачмагъа токъташгъан. Эки де уланы яш чагъындан тутуп китапланы охума эпсиз сюе эди ва шо мердешни гъали де узатып туралар.

– Биз Къызылортда яшайгъанда Темирлан 7 номерли школагъа бара эди, яхшы охуй эди. Сонг яшланы гележегин ойлашып, тахшагъарыбызгъа гёчдюк ва 5 класдан тутуп 11 класгъа ерли уланым 17 номерли гимназияда билим ала эди. Темирлан шо йьлларын исси кюйде эсге ала, муаллимлерин унутмай ва олар булан гъали де байлавлукъланы юрютюп тура,– дей Мадина.

– Уьлкебизни айланасында болуп турагъан четим гъаллагъа да къарамай бизин уланлагъа дав майданларда ябушма тюшежек деп эсибизге де гелмей эди. Темирлан школа вакътисинден берли оьсюню гележегин Ватанына къулдукъ этивге багъыш-

лама мекенли токъташгъан эди. Школаны оър къыйматлагъа тамамлап, ДГУ-ну юристлени гъазирлейген, факультетине тюшдю. Ол тавакаллы, къаныгъывлу хасияты булангъы адам, оьсюню алдында бир мурат салса – яшавгъа чыгъармай туруп токътамажакъ! Ондан уллусуну хасияты башгъа– ол бираз сабурлу, чыдамлы,– деп иржая Игитни анасы.

Магъачкъалада Темирлан охуйгъандан къайры, яшланы тай боксгъа уьйретеген сынавлу касбучу, тренер Анварбек Амиржановну спорт школасына юрюй эди. Бирдагъы-бир затны къошма сюемен, ол тарихге багъышлангъан китапланы сагъатлар булан айрылмай охуй, давларда ва явларда къайсы якъ уьст болгъанын, асгерлеге ким башчылыкъ этгенин яхшы биле.

2019-нчу йьлда университетдеги охуву битген сонг армиягъа асгер борчун кютмеге гетди. Брянск областда ерлешген атышывчу ротада къулдукъ этген. Къайтгъанда, магистратурагъа заочно охума тюшдю, шону булан бирге Ич ишлени Хасавюрт шагъар бёлюгонде ахтарывчу болуп чалышма башлады. Оьсюню ишин ушата эди, тек Украинадагъы хас асгер гъаракат башлангъанын билгендокъ, Темирлан бир мюгьлет-



ге де ойлашмай, гёнгюллю кюйде шо агъвалатлагъа къуршалды.

Анасы уланы давгъа гетген деген хабарны нечик билген ва къабул этген? Мадина Юнусовна айтагъан кюйде, ол башлап шо гъакъда бир зат да билмей эди.

– Ол шо гюн эртен обзюне военкоматдан чакъырыв гелгенин айтды ва уйден чыгып гетди. Мен барып, тез къайтма да къайтар деп тура эдим. Ахшам буса ол магъа зенг этди, хас гъаракатгъа барагъанын ва гъали хоншу Мычыгъыш Республикада экенин билдирди: «Эгер де, мени узатма сюе бусагъыз, Шалиге гелмеге боласыз. Анам, соравлар бере турма, мен къарар къабул этип битгенмен», – деп къошду. Муна шоллай... Мен буса

арадан эки гюн обгюп, уллусу Наримангъа къыз гелешме сюе эдим, бирден шулай гъалгъа тюшюп къалдым. Къолларым салланып къалды, бек гёнгюм бузулду, эртени булан буса Нариман да, мен де Шалиде эдик.

Шонда етишгенче сав ёл гёзьяш тёгюп турдум, тек ерине етишгендокъ, обзюмню къолума алдым, жыйылдым ва огъар осаллыгъымны гёрсетмедим. Устевюне, ону ругъландырма, къувзатмагъа къарай эдим. Савболлашагъанда, мени къучакълагъанда вужа-гъарай салып йыламай гъаран чыдадым. Къарагъанда, Аллагъутааланы магъа языгъы чыкъгъандыр. Мен Яратгъаныбыздан Темирланым уюне сав- саламат къайтгъанны гъар гюн йимик тилей эдим.

Мадинаны уланы Россияны Игити болгъанлыгъында бир англаву да ёкъ эди: «Магъа башкомандующий Россияны Президенти Владимир Путин Темирланны савгъатлажакъ. Шону да телевизордан гёрсетежек», – деп билдирдилер. Олтургъанман экрангъа тикленип, устьюме шагъарны башчылары, хыйлы танышларыбыз, олар булан бирче журналистлер гирип гелди. Соравлар бере... Мен не айтагъанны билмей, адашып къалдым... Уланым Игит болгъанны менден къайры барысы да биле болгъан экен, къутлай эди, – деп эсге ала Мадина.

Темирлан Абуталимов объюню ротасыны командири Евгений Груздев душманны гюллесинден жан берген сонг, ону борчларын кюте эди. 2023-нчу йылны ноябрь айыны 7-нде Абуталимов Къоччакълыкъны ордени булан савгъатлангъан, арадан бир ай гетип, огъар «Россия Федерацияны Игити» деген оър ат берилген. Шо гюнокъ, Темирлангъа Алтын Юлдузну тапшургъанлар. Ондан къайры, ол «Коччакълыкъ учун» деген медаль ва «Дагъыстан Республиканы алдындагъы къулдукълары учун» деген орден булан да белгилген.

– Шо бары да савгъатларда анамны да уллу къошуму бар, ону тарбиясыны натижасы, – деп гысап эте Игит. – Анам мени учун – аркъатаявум, къачан да сени англажакъ, якълажакъ, пайдалы насигъат бережек лап аявлу ва ювукъ адамым. Анам – бир тамаша гъайран исилликни, гъайлы янашувну уългюсю. Шо магъа яшавумну лап къыйынлы мюгълетлеринде, айрокъда хас асгер гъаракатда Къыбла асгер округну 58-нчи гвардиячы умуми асгер армиясыны, 42-нчи гвардиячы атышывчу дивизияны 70-нчи гвардиячы атышывчу полкнуну ротаны командирини борчларын кютмеге гюч-къуват, инамлыкъ бере эди. Бирдагъы керен тақрарлайман, «Россияны Игитини» юлдузу – ону савгъаты, мени объюнгден осалланы, гиччилени якъламагъа, даим адил-

ликни янын тутмагъа, берген сёзюнде табылмагъа, ювукъ адамланы гъайын этмеге уйретген ол эди.

Мен бары да зат учун анама баракалламны билдиремен, алгъышлар этемен... О да мени булан обктем боладыр деп инанмагъа сюемен.

Мадина буса, мунглу ойлагъа, пашманлыкъгъа дёнюп, уланыны яраларыны гъакъында хабарлай...

– Темирлан бир гезик Работинодагъы гъужумдан сонг 40 гюн байлавдукъгъа чыкъмай турду. Гъасси болдум, юрегим ярылма аз къалып тура эди. Мени башымдан гетген чакъы ойланы айта да турмайым. Сонг не буса да зенг этди, санаторийдемен деди, тек ол госпиталда экенин шоссагъат англадым. Мени талчыкъдырма суймей эди. Ол бугюн де магъа дагну гъакъында бир зат да хабарламай. Мен тюзю, сорап да турмайман. Эсги яраланы хозгъап турма негер тарыкъдыр?

Мадина хас асгер гъаракатдагъы уланы аналарын чакъырагъан жыйынлагъа, мажлислеге юреги сызлай туруп бара, айрокъда оланы арасында яшларын тас этген аналаны гёргенде, талчыгъывлары дагъыдан да бек оърчюге.

– Не мени, не дюньядагъы бир инсанны да облгенлени аналарыны къайгъы-дертин солкъ этердей сёзлери табылмажакъ. Мен оланы алдында даим объюмню бир тамаша айыплы йимик гыс этемен... Шолай гъалны уланлары сав къайтгъан озге аналар да гыс этедир. Дурус, балики, биз барыбыз да озлени авлетлерин, аталарын, эркъардашларын тас этгенлени алдында жаваплыбыздыр... Мен шолай эслеймен, шо мени аврувум ва дазусуз, гъакъ юрекли къайгъырышувум...

Белгили кюйде, Темирлан Абуталимов хас асгер гъаракатда ортакъчылыкъ этегенлер учун гъазирленген пачалыкъ программагъа къошулгъан. Шо программа Россияны Президенти Владимир Путинни тапшурувуна гёре, оър пачалыкъ



управлениени школасы РАНХиГС-ни янында иш гёреген академияны кюрчюсюнде яшавгъа чыгъарыла. Президент шогъар байлавлу обънюю сёйлевюнде:

– Биз къурма сюеген янгы гъакимият – Россиягъа гъакъ юрекден къллукъ этегенлер, загъматчылар ва асгерчилер, инамлы, тергелген, сыналгъан, Ватанына аминлигин иш булан исбат этген адамлар. «Игитлени заманы» деген программа бизин алдагъы инг яхшы проектлерибизге гёре тизилежсек – шоланы арасында «Губернаторланы школасы» ва «Россияны лидерлери» деген программаланы айрыча эсгермеге ярайдыр. Програмада биринчилей ортакъчылыкъ этегенлер учун насигъатчылар болуп гъукуматны башчылары, Президентни Администрациясыны, федерал министрликлени ва идараланы жаваплы къллукъчулары, регионланы ва уллу компанияланы башчылары болуп токътажакъ», – деп айрыча эсгерди.

Темирлан Абуталимов уллу конкурс болгъанына да къарамай, (бир

ерге 500 адам) программаны биринчи агъымына къошулгъан.

Дагъыстанны Башчысы Сергей Меликовну тергевюню тюбюнде стажировкадан объюп, ол сентябрь айны 1-ден тутуп, ДР-ни милли политикагъа ва дин ишлеге къарайгъан, заманлыкъгъа борчларын кютеген министр этилип белгиленген..

Биз журналны коллективини атындан Темирлан Умаровични гъакъ юрекден къутлайбыз ва янгы уьстюнлюклер ёрайбыз!

Лакъырыбызны тамамлай туруп, Мадина Юнусовна Аллагъутааладан биргине-бир затны тилей – бары да уланлар озлени аналарына эсен-аман къайтгъанны ва бизин анадаш ерлерибини уьстюнде даим парахат кёклер болгъанны сюе.

Виолетта Ратенкова

Анаш Акавова: «Атамны тавушу бугюн де къулагъыма чалына»

(*Башы журналны алдагъы номеринде*)

– Сизин къуллукъчуланы иши янгыз борчларына гиреген объектлени къоруу булан дазуланыт къаламы?

– Къалмай. Жамият низамны бузагъанланы тутагъан группа да бар. Мисал учун, адамлар бир ерге гете буса, озьлени квартираларын, тюкенлерин ва шолай башгъаларын бизин къуллукъчулагъа сакълама тапшурагъан гезиклер бола. Олар аманат этген объектлерден бизге сигнал гелсе, не бар экен деп тезликде шо ерге етишелер. Бир гезик сигналгъа гёре тергеп турагъанда, машинни гъайдавчу къырыйындагъы тюкенни урлап, терезесинден бирев чыгъа туруп гёрген. Шо адамны тутдулар. Шо учун да, бизге ишге тюшегенлер асгер къуллугъун кютгенден къайры, талаплагъа гёре яхшы гъазирлиги булангъылар да болма герек.

– Анаш, лакъыр арада сиз къуллукъчуларыгъызыны уйлерине барып яшав гъалларын тергейбиз деп эсгердигиз. Ичигизнибушдурагъан кюйде къыйынылыкъларда яшайгъанлары ёкъдур?

– Балики, кёплер форма гийгенлени бир къолу – явда, бириси – балда деп тура буса да ярай. Тек кёмек тарыкълар аз тююл. Бираз алларда жагъил уланыбыз ишден таймагъа деп рапорт язгъан эди. Мен огъар: «Не дертинг бар, не болгъан?» – деп сорайман. Ол да: «Бары зат яхшы», – деп ачылып-чечилип айтмагъа суймей. Шоссагъат ёлдашыбызны юрегин не буса да бир зат чы къыйнай деп ойлашдым. Сонг магъа бёлюкню командири: «Анаш, янгыдан сёйлеп яда ону уюне барып къара, не гъал бар экен?» – деди. Къарайман, ону анасы онкологиядан

авруй болгъан экен. Тарыкъ заманда дежурстволардан яда ишден сорап къалмагъа намусу къабул этмей. Анасын къоймагъа къызардашы сама ёкъ. Ана чы, ичинде жыжыгъы бар авлетни юреги аврутмай боламы? Ону гъалын начальникге де етишдирдик. Шо мюгълетде анасына кёмек этмек учун акъча жыйдыкъ, масъаласын бир ёрукълу кюйде чечдик. Рапортун да къайтара берип, адилли къуллукъчубузну бир ерге де гетме къоймадыкъ.

Дагъы да бир адамыбыз онкологияны къармагъына тюшген. Гъар гезик врачлагъа къаратма барагъанда яда къыйыны болса, харж якъдан гючюбюз чатагъан кюйде якълама къарайбыз. Дагъы да, бир ёлдашыбызны къатыны гечинип, 5 яшы къалды. Огъар да акъча, ашамлыкълар, авлетлерине тарыкъ-герек булан кёмеклешдик.

Олай да, бирдагъы къуллукъчубузну къатыны яшларын да ташлап, уюнден гетген. Ол янгыз оланы тарбиялап, яшланы уьстюнде эди. Озью булан дежурствогъа яшларын гелтирип, машинни ичинде къоя эди. Гъар гезик сорап ишинден къалмагъа илыгъа. Барыбыз да бирлешип, жыйып акъча да авлетлерине къарамагъа адамны тапдыкъ. Биз этеген тергевден озьлер де уялагъандай болалар. Бир-бирде яшлар озь арасында, сёз ёругъуна кимни не къыйыны барны билсе, шоссагъат: «Гъали биз анабызгъа, Анаш Дайитбековнагъа айттайыкъ, не этмеге тийишли экенни о билежек», – деп, магъа етишдирелер. Магъа олар бизин анабызсан деп айталар. Бир коллективде чалышгъан сонг, татывлу агълю йимик боласан. Мени янымда бир-бири булан эришип-урушуп да гёрмеймен.

– Къарагъанда, тувун оьсген агълю-гюзде де ананы борчларын къотмеге тюшгенге ошай? Яда тарбияны таъсири гючлю чыкъгъанмы?

– Мен атама бек ювукъ эдим. Неге тюгюл, алда да эсгерген кюйде, атама 4 йыл битгенде, анасы гечинип къала. Ананы сюювюнден тоймай, гененмей оьсген етим яш. Ол магъа анасыны атын къойгъан. Гертиден де, мени анасы йимик гёре эди. Къайда не ерге бара буса, даим мен ону булан бола эдим. Анам гъаман сайын огъар: «Шу къызыны парахат къой. Гъар ерге алып айланып турма», – дей эди.

– Озокъда, олай юрек къылларыгъыз бир-бирине чаталып-маталып байлангъан сонг, атагъызы тас этгенде нече де къыйын болгъандыр?

– Болмаймы. Бир башгъа тюгюл, уйню там-ташы авуп, кюрчюсю чюйре айланып, къайырчакъларда, дангыл авлакъларда янгыз къалгъан йимик гъис эте эдим. Неге тюгюл, анабыз ишлесе де, амма папам бар чы деп бир затны да ойлашмай эдим, ол этер, ол алар деп аркъатаяй эдик. Анам тувра оьзюне айтмайлы, къыйывун чыгъарып, сёз ёругъуна картошкабыз аз къалгъан, унубуз бите тура бугъай деп къойса бола эди. Папам артындагъы гюн ожакъда ёкъ затны алып геле эди. Анамны да анасы яшавдан тез гетип, ол да етим къалгъан. Экиси де къошулуп, ожакъ къургъанда, 17 йыл гъакъ телеп, квартираларда кёп къыйынлыкълар гёрюп яшагъанлар. Бир-бирде анам атамны суратына да багъып: «Гъай аман, къоюп мени де, бар затны да парахат ятасан», – деп талчыкъгъан гъислери гъакиш лакъыр этип йибере.

Бир-бирде анабыз бизге урушагъанда: «Токътагъыз гъали, атагъыз гелип битсин чи, гёерсиз мен огъар айтагъанны», – дей эди. Бир заманда да магъа чы нечик де, эркъардашларыма да урушгъан адам тюгюл эди. Тек бизге анабызны: «Атагъыз гелсин чи», – деген сёзлери таманлыкъ эте эди. Ахшам уйге къайтгъанда анам баягъы: «Сени къызынг...», – деп мени



устьюмден арза этме башлагъанда, папамдан яшынма уйню 5-нчи мююшюн излеме башлай эдим. Урушмаса да, амма ону бир къараву таманлыкъ эте эди. Биз ону юрегин бузма суюймей эдик.

– Сизин лакъырыгъызгъа тынглап, атагъыз тавакаллы, къоччакъ хасиятлы, оьтесиз рагъмулу адам болгъан деген ойгъа гелдим.

– Бары халкъгъа да ата-анасы аявду бола. Гертиден де, кёп эркин юрекли, биревден де тартынмайгъан адам эди. Мычыгъыш дав юрюлеген вакътилер эди. О заманлар гъали йимик, коллективлер акъча жыйып, кёмек этмей эди. Гъар ким болагъан кюйде кюте эди. Атам тушёнкалар, ону-муну ала эди. Анам буса уйде гъар тюрлю ашлар биширип, шоланы барын да Мычыгъышдагъы яшларыбызгъа йибере эдилер. Папам гъаман сайын: «Бизин яшларыбыз, бизин яшларыбызгъа», – деп Мычыгъышда командировкадагъы иш ёлдашларын ойлаша, оланы гъайында бола эди.

Шо йылларда форма гийгенлени бир тайпалар гёзю булан гёрюп ярамай эди чи. Мычыгъышлылар бизге чапгъын этгенде, ихтиярлар якълав

къурумларда чалышагъанланы ожагъы экенни билмесин деп мамам папамны, эркъардашларымны, барыбызны да суратларыбызны, сонг да формаларыбызны пентлерин тигип яшыра эди. Ол уюбюзге гирип гелсе, бизге бир зат этип къоярдан къоркъа эди. Бизин бирибизни де къулагъыбызгъа да гирмей эди. Папам шону эслеп: «Сен мени биябур этемисен? Нете, мен эргиши тюгюлменми»,—деп къарсалай эди. Бир де формасын чечмей юрюдо. Эркъардашым атам формасын гийген кюйде анам булан чыкъгъан суратын: «Биз биревден де къоркъмайбыз»,— деп тер тамгъа илген эди.

–Сизин уягъа.логюз ишигизге нечик янаша? Сагъа негер тарыкъдыр шу касбу деп айтмаймы? Бир-бир эренлер къатынгишиге гъажат тюгюл деме сую чи. Яда сизмисиз ожакъда хожайын?

–Биз Ислам булан уйленегенде, шо вакътиге мунда чалыша эдим. Ону амалы ёкъ эди. Бирдагъы керен де такрарлай бусам ярай. Къатынгишилер кютюп болмайгъан зат бармы? Бизин аталарыбыз ювукълар эди. Агълум–ботаюртлу. Анам да шо юртдан чыкъгъан. Мени уллатам Далгъат Вагъабович Мусаев–3 орденни кавалери, Улуу Ватан даву ортакъчысы. Шаир Женнет Мусаева гелинибиз бола. Исламны, бизин агълюлерибиз булан да къурдашлыкъ юрюте эдик. Ожакъны да, ишимни де юрютюп болгъан сонг, агълум магъа къаршылыкъ этмей. Мен уягълумде– олжаман, къатынгишимен. Эргиши бар ерде къатынгъа хожайынлыкъ этмеге бирдокъда къыйышагъан зат тюгюл. Анам йимик, мен де яшлагъа даим атагъыз булай айта, огъар сорагъыз деп тураман. Гъали чи яшлар да оьсген. Уланым кёп касбулар булангъы коллежни, юридическийни танлагъан. Огъар мен сагъа шу форма тарыкъмы, тюгюлмю, ойлашып къарамагъа заманынг бар деймен. Ол гъалиге ушата.

–Ихтиярлар якълайгъан къулдукъчуларда не йимик хасиятлар болмагъа герек?

–Инг башлап чыдамлыкъ тарыкъ. Адамны къыйынына тынглап, шону гёнгюн алмагъа герек. Мен бу тармакъда чалышагъаным 25 йыл битди. Шо мезгилни ичинде бизге ишлеге гелеген нече тюрлю адам булан къатнамагъа тюшген. Гъарисине чыдамлы кюйде тынглап, оланы къыйынын юрегимден оьтгерип англама къарагъанман. Бир тайпалагъа языкъсынасан. Адамлагъа къолубуздан гелеген яхшылыкъны этмеге герек. Атабыз да бизин шолой уйретген. Мен бир де сени атанг пелен кагъызгъа къол салмады, булай мурадымны битдирмеди деп айтгъан адамны гъалиге эшитмегенмен. Бек чомарт хасиятлы, эркин юрекли адам эди. Озокъда, къоччакълыкъ, рагъмудукъ тарыкъ экени англашыла. Ёкъ, шолой ярамай деп айтмагъа герекли ерде де тартынма тюшмей.

–Анаш, къайдан да мен шу ёлну тангладым деп гъёкюнген кююнз болмагъанмы?

–Бир де гъёкюнмегенмен. Тюзю, атамны тас этгенде, юрегиме гъалеклик тюшюп, тайма суюген эдим. Шо йыллардагъы начальник: «Вёре тайма, ишле, атангны ёлун узат»,— деди. Папам 33 йыл къыйын тёгюп гетди. Мен бугюн баракала болсун къысматыма демеге сую эдим. Неге тюгюл, папамдан сонггъу начальниклер, ону булан бирче гъаракат этгенлер, инбашына инбашын тиреп юрюгенлер мени даим якъладылар. Эгер бугюн иш ёлдашларым, оьзгелер мени гъюрметлей буса, шолой абур атамны эделигин сыйлап этилегенин бек англайман. Бары халкъгъа бир йимик ярамагъа, оланы рази этмеге болмай деп айталар. Амма папам бары адамны разилигин алмагъа бажаргъан чы. Шону учун да, юрегим оьктем бола. Барына да баракаламын билдирме суюмен. Сёзюмню тамамлай туруп, халкъыбызгъа савлукъ, давлар да токътап, парахат яшав ёрайман.

Паху Гъайбуллаева



Гюм ийис гелеген бетлерин бирдагъы керен ачдым

Тюркия тезден гъарибиз ятып, ананы къакъакъ йырларына тынглагъан бырынгъы гъайлек бешигибиз йимик, юрегибизге ювукъ отавубуз болуп битген демеге ярай. Гъар гезик шону берекетли топурагъына оъзюмню ожагъыма йимик базып, посагъасындан абатланаман.

Гертисин айтсам, шонда баргъанда гъар тирет Тюркияны мююш-къувушуна ерли былтырдан гелеген тарихин эсибизге сала, дагъы да эжелги заманлардан гюм ийис бурнунга урунуп, къаншавларынгны тарсайтагъан саргъайгъан бетлерин бир-бирлетип ачмагъа имканлыкълар тува. Гъар учурум топурагъыны гъакъында китап язмагъа ярайгъан оьтесиз бай ва терен тарихи бар.

Бу гезик атам заманлардан баш алагъан инг гъайбатлы ва туристлени къайтарып-къайтарып, алысыз-ахырсыз гезеллигине тартып чомагъан, айтылгъан курорт шагъарларыны бири – Аланьягъа сапар чыкъмагъа ёл ачылды. Шону къысматы, бизин къардаш халкъны яшаву гъакъда хабарламагъа сую

эдим. Мен ойлашагъан кюйде, бизин учун да пайдасы тиер. Бир башлап тарихи булан таныш этмекни арив гёрдюм.

Гертиден де, тамаша исбайылыкълары, нече тюрлю асуруланы терен гызылары къалгъан ерлери булангъы, тюрклер айтагъан кюйде, Акъ денгизни (Средиземное море) бой-

лары ва Тавр тавланы уьстю булан ерлешеген уллу шагъар. Не буса да, сигърулу гючю булангъы, юрегинге паракхатлыкъ береген нече де аламатылары кеп ер экен. Гюз айлар буса да, чакъ яз да йимик исси, бары халкъ кыысгъа энгли язлыкъ опуракълар булан айланалар. Аланья Анталияны администрациясына гире.

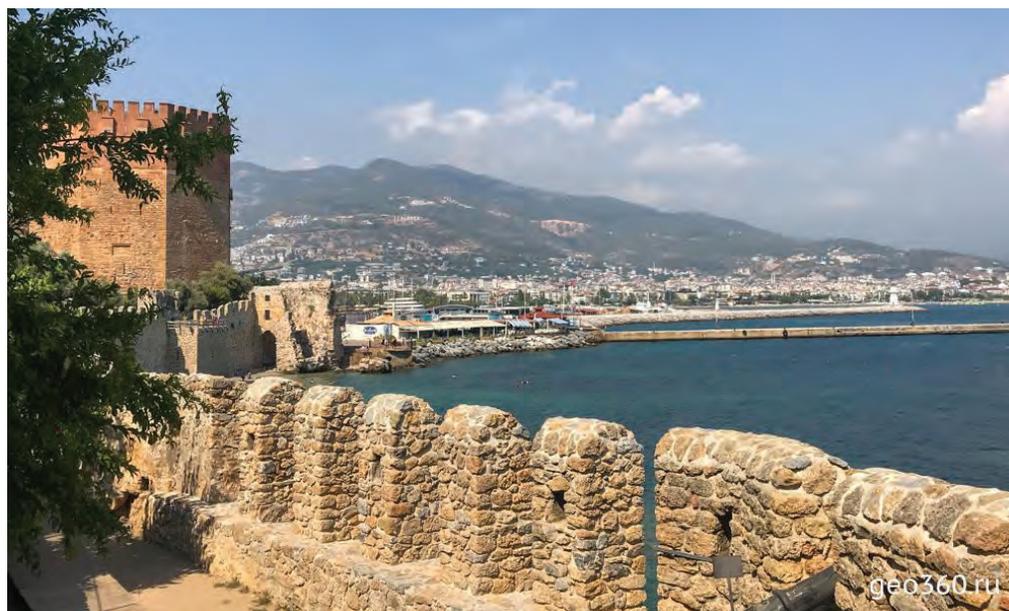
Бу гъалиги Аланьяны кьонушгъан топуракъ античний девюрлеге элте. Бу шагъар ерлешген ерлерде не вакътилерден тутуп адамлар орунлашма башлагъаны гъакъда мекенли маълуматлар ёкъ. Амма тюрк профессор Кылыч Кёктен озьюню Аланья шагъарны кыырыларын дагъы Кадьини деген анакъда этген ахтарывларына гёре, Верхний Палеолитни девюрлерин эсгере.

Бу бойланы аты тарихде бизин эрадан алда IV асруда белгилене. Шагъарны ягъаларында археологлар Хеттский пачалыкъны ва Бырынгъы Персияны Ахеменид пачаларыны девюрлериндеги кьурулушланы гесеклерин тапгъанлар. Античний девюрлерде, Бырынгъы Грецияны эллерине гысаплангъан гъалиги Аланья шагъаргъа Коракесион (IV асру бизин эрадан алда) деп айтыла

болгъан. Бу ерлер бизин эрадан алда нече тюрлю пачалыкъланы таъсирини тюрлюнде тургъан. Шагъар нечакъы империяланы тюрленивюне де, озьювюне де, тозулувуна да шагъатлыкъ этген.

Ахырыда, шо якъларда Киликияны (Римлени эли) къачакълары (денгиз пиратлар) Анатолияны ягъаларында яшайгъанланы кьоркьувда сакълагъан. Ярыматавда, къаяларда ерлешгенине гёре, бу ерлерде олар яшынмагъа бек озьлеге кыыйышывлу онгайлыкълар тапгъан. Халкъ шолардан нечик арчылагъанны билмей, тазза дегенче инжингенлер. Шо замандардагъы Римлени флотуну асгербашчысы, пачалыкъ чалышывчусу Гней Помпей пиратланы «уясын» патapurхуна чыгъармай туруп, олар энгилмеген, намартлыгъын токътатмагъанлар.

Бир тайпа ерли уйдурмалагъа гёре, сонгъа таба бу шагъарны (денгиз ягъаны кыыбла-гюнтувуш бою Киликия, гъали Тюркия) римлени асгербашчысы Марк Антоний Египетни пача кыызы Клеопатра булан шунда уйленген. Озьюню уллу сюювюн исбатламакъ, шогъар мюкюр этмек муратда, ол бу шагъарны Кле-



опатрагъа той савгъат этип берген. Ери гелгенде эсгерейим, Аланьяда бугюнлерде де бир-бир тюкенлеге, кафелеге, отеллеге, гъатта, биз турагъан ердеги чинк де гёзелликге айтылынган пляжгъа да Клеопатраны аты къоюлган.

Гюнтувуш ва гюнбатыш янларында Рим империясы тозулганда, Аланья асрулар бою Византияны тергевюнде турган. Бу якъларда о вакътилерде грекдени Сиде шагъарыны таъсири гючлю чыкган. VII асруда Малая Азияда арапланы сюдюрю гёзге гёрюнгенде, византиялы пачалар рагъатсызланма башлай. Шо заман олар Аланьяны бекликлерин янгырытып, шоланы дагъыдан да беклешдирелер. Манзикертде ябушувланы утдуруп, Византия Анатолияны кёп ерлерин тас эте. Шолар булан бирге Аланьяны да.

1120-нчы йылда император Иоанн II Комненни вакътисинде Аланья Византияны девюрюнде шону аты алышынып, Калонорос деп юрюлген. Грек тилден «Гёзел тав» деп гёчюрюле.

1204-нчю йыл Константинополну кёолгъа алганда, Малая Азияны улду районларыны желегеги шеклик тувдура. Шо вакътилерде Аланья заманлыкгъа Армян пачалыгы Киликияны табилегине тюше.

XII асруда Сельджук солтан Алаэддин Кейкубат I Калоноросну христиан пачасы Кира Вартаны дагъытып, шагъарны кёолгъа ала ва шогъар Алайе деп кёоя. Сельджук-тюрк къавумну солтанаты шонда ерлешип, озлени битимине, культурасына хас кюйде тюрленме, генгешме башлай. Тыш душманлардан сакъланмакъ учун мунда оьтесиз улду,¹⁴ башня тургузалар, бийик ва къалын барулары булангы къала, бекликлер ишлейлер. Шонда Солтан Алаэддин Кейкубат озюне де кышылык къала да кбура.

Бугюнлеге ерли шагъарны дёрт де янын кбуршап алып, ташдан, керпичден ясалган чырлар сакълан-

ган. Мунда, айрокъда Алаэддин Кейкубат Алепподан чакъырып, Абу Али Реха аль-Кеттани деген архитектор мукъаятлы кюйде, ажайып арип кбайдада ишлеген 5 къабатлы Кызыл куле (Красная башня) туристлени тергевюн тартагъандан кбайры, шагъарны аслу белгиси болуп, гъар кимни ойгъа батдыра, тамаша ругландыра.

Сонг да, Средиземный денгизни ягъасында шо эжел вакътилерде гемелер токътайган, шоланы ярашдырагъан сельджукланы биринчи Терсане деп айтылагъан ери агъамиятлы портгъа айланып, сатывалыв этмеге имканлыкълар ачган. Шондан таба олар Египет ва Италияны шагъарларына барып, савдюгерчиликни юрютген. Тавланы уьстюнде, денгизни ягъасы булан бой тутуп ерлешген къаланы (крепость) ичин гъар тюрлю бавлар, тюкенлер булан безендиргенлер.

Тек тыш душманлар парахат турмагъанлар. Шондагъы гъайранлыкгъа гёз салып, сельджуклардан чыгъарып алмагъа умут этгенлер. 1242-нчи йылда Кёсэ деген ерде юрюлген ябушувларда монголлар сельджуклардан уьст геле. Анатолияны топуракълары пайлана. XII асруну ортасындан, XV асруну ортасына ерли Аланьяны ерли тюрк Караманидени агълюсюнден, тайпасындан чыкган пачаларындан тутуп, Кипри христиан пачалары ва Египетден мамлюклер Аланьяны тергевюнде сакълагъан. Караманидлерден мамлюклер 5 минг алтын акъчагъа Аланьяны сатып ала.

1471-нчи йылда не буса да генерал Гедик Агъмат паша Аланьяны яхшы оьсюп турагъан Осман империясына кёошган. Олай да, агъач сатып, шондан гелеген аслу гелимни де Венеция юрютюп турган. Шону да 1477-нчи йыл османлылар озлеге кбайтарган.

Артын гелеген номерде узатарбыз.

Паху Гъайбуллаева

«Тили де о, юреги де халкъымны!»

... «Къазакъ–Къумукъну къаны
Мен–ону тамчысыман»,

– деп язгъан Дагъыстанны халкъ шаири Анвар Гъажиев Йырчы Къазакъгъа багъышлангъан «Къазакъ ким, мен ким» деген шиърусунда. Шу эки сатыр дюньягъа айтылынгъан, тенги ёкъ классигибизни зор уллу пагъмусун, даражасын белгилей. Гёресиз, багъасы ёкъ кюйде, «Къазакъ–Къумукъну къаны» деп терен чеберликден къайры, нечик гючлю тенгleshдирийдюр! Гертиден де, тап шолай. Къумукъ халкъыны тёбесин тезокъ кёкге тийдирген–Йырчы Къазагъыбыздыр!

Ону атын мен негъакъ эсгермеймен. Айтагъаным, гетген йылны ахырында тамурлары кёп терен гетген машгъур шаирибизни берекетли, сыйлы терегини тюбюне жыйылып, жанлы кюйде ону 195 йыллыгъын белгиледик, сыр чечдик, тюгенмес йыр бавундан гезеп чыкъдыкъ, ругъландыкъ.

Шо гюн Буйнакск шагъарны тарихибизни ва турагъан ерибизни ахтарагъан музейни залы Къазакъгъа абур–сый этип гелгенлерден толгъан эди. Гертисин айтсам, шо шатлы агъвалатда Буйнакск районну башчысыны борчларын заманлыкъгъа кютеген Табир Маликов ортакъчылыкъ этгенине тамаша болдум, бек сююндюм. Неге тюгюл, бир тайпа ёлбашчылар шолай агъамиятлы чаралагъа айланып да гелмейген гезиклеге кёп ёлукъгъанбыз. Бирдагъы керен Табир Маликов халкъ булан бирче экенин гёрсетди.

Адамлар музейге жыйылгъанча, Къазакъны ата юрту Атланавулдагъы эсделигине адатлы кюйде гюл байламлар салдылар. Бу юбилей ахшам мукъыятлы кюйде оьтгерилсин учун



янын салып ятмай, чабып айлангъан Атланавул юрт жамият советини председатели Гиччихан Сунгуровну, ерли муаллимлени, охувчуланы ва дангъа аты айтылгъан шаирни яратывчулугъуну алдында баш иеген къумукъну вакиллерини гъаракатын айрыча белгилемекни оравлу гёремен. Ери гелгенде эсгерип къояйым, бу тарихи мажлисни программасын къуруп, шону башындан ахырына ерли къужурлу ва жагъ кюйде юрютген Дагъыстанны ат къазангъан журналисти Руслан Сунгуров гъеч биревню ялкъма ва къалгъыма къоймады. Уллу гъюрмет булан сагънагъа чакъырып, мажлисни ачмагъа сёз берилген Табир Маликов Йырчы Къазакъгъа байлавлу ойларын айта туруп, ону яратывчулугъуна оьр багъа берди:

– Бизин зор пагъмулу шаирибизни гъакъында сёз айтмакъ –мени учун уллу насип. Биринчилей, халкъны адат–къылыгъын унутмай шулай асил мердешлени узатмагъа белсенгенлеге гъакъ юрекден баракалланмы билдиремен. Бизин ата–бабала-

рыбыздан варисликге къалгъан бары да асил адат-къылыкъларыбыз Йырчы Къазакъны гъайран поэзиясындан таба наслудан-наслугъа бериле геле. Ол – миллетибизни ругъ байлыгъыны, къоччакълыгъыны алтын хазнасы, халкъны къагъруманы. Ону терен маъналы шиърулары жележекдеги яшланы, яш наслуну патриот гъислерде тарбияламакъ учун-тизив уьлгю, алмаз ташлардан мекенли кюйде ясалгъан кюрчю,-дегенде, огъар къызышып харс урдулар.

Йырчы Къазакъны торунуну торуну Алимпаша Къазакъов ортакъчылыкъ этип, бары да халкъгъа оьзюню разилигин билдиргенлиги де бу юбилей чарагъа айрыча иссив, илгъам берди. Къаркъарасында Къазакъны къаны ойнайгъан, уллу шаирибизни атын юрютеген Алимпашаны торуну Къазакъ бугюнлерде СВО-да къоччакъ кюйде асгер борчун кютюп тура.

Классигибизни юбилей жыйынында Дагъыстанны халкъ шаири, Дагъыстан язвчуланы союзуну къумукъ секциясыны ёлбашчысы Багъавутдин Гъажиев Къазакъ къайда чакъырса, шонда бармагъа гъап-гъазир экенни айта туруп, ол шаирибизни халкъ арагъа чыгъармакъ учун кёп къыйын тёгюп гетген

белгили алимибиз, жамият чалышывчу Салав Алиевни атын уллу сююв булан эсгерди. Олай да, шо байрамда оьзлени пикурларын ачыкъ этип айтгъан филология илмуланы кандидаты, алим Агъарагъим Солтанмуратов, пагъмулу шаир, язвчу Рукъют Устарханова, шаир Казим Казимов, Йырчы Къазакъны яратывчулугъуна багъышлап биринчи диссертация язгъан, филология илмуланы кандидаты, Атланавул школаны муаллими Якъут Асельдерова, шо охув ожакъда кёп йылланы узагъына ана тиллерден дарслар береген, РФ-ни билим беривюню гъюрметли къулдукъчусу Айнутдин Асельдеров гёрмекли шаирибизни поэзиясы бугюн де бизге маякъ йимик ёл гёрсетип, бир зор ругъ къаяны башында токътагъанны, ону агъамиятлыгъы бир уллу къуватгъа айлангъанны айтдылар.

Белгили ва пагъмулу журналист, прозаик, публицист Алав Алиев-даим оюнда Къазакъ булан яшайгъанланы, ону яратывчулугъун ахтарып турагъанланы бири. Ол оьзюню ойларын ачыкъ этип, тындырыкълы кюйде сёйледи:

– Мени атам Салав, гюнагъларындан Аллагъ гечсин, бизин, авлетлерин, столну дёрт де янына жыйып,





агъачкъомузун да чертип, Йырчы Къазакъны йырларын йырлай, ону гъакъында бек таъсирли кюйде хабарлай эди. Шону учун да, гиччи чагъыбыздан тутуп, Къазакъ бизин къаныбызгъа, жаныбызгъа синген. Атамны огъар байлавлу юрегине тутгъан бек асил мурады бар эди. Айтагъаным, ол харж да табып, мени де, дагъы да 2-3 алимни де къошуп, Россияны уллу шагъарларындагъы архивлерде ахтарывлар этип, Къазакъны гъызын тапгъанны сюе эди. Шо хыялына етишмеге къысмагъ бурмады. Балики, гележекде ону шо нюрлю умутун яшавгъа чыгъарма имканлыкъ болур, – деп ол Къазакъны озью рус тилге гечюрген бир-нече шиърусун бары халкъны тергевюн тартып, чебер кюйде гёнгюнден айтды.

Байрам программаны уста кюйде юрютген Руслан Сунгуров къумукълагъа бек ювукъ, Къабарты-Балкъар илму центрыны къуллукъчусу, филология илмуланы доктору, алим Тамара Биттированы къутлав сёзюн охугъан сонг, залдагъылар хошланып, узакъ заман харс урдулар. Сёйлевлени аралашдырып, къумукъ йырлагъа тынгламагъа, бийивлеге къарап сукъланмагъа имканлыкъ болду. Айтагъаным, дюньягъа танывлу «Темирхан-Шура» деген бийив ансамбльни уланларыныкъызларыны гъаваларда саркъыйгъан къушлар йимик, бийийген къурч бийивю, «Оьзденлер» деген

эргишилени бирлешген халкъ хоруну, Дагъыстанны халкъ артисткасы Зоя Чунаева, Руслан Загъиров къонгуравлу анлары булан йырлагъан йырлары, Батырхан Казимов аргъанда сокъгъан къумукъ макъамлар жыйылгъанланы юрек къылларын кюйлеп, барыбызны да бек хошландырдылар. Атланавулдагъы ва Буйнакскидеги 2 номерли школаланы охувчулары Йырчы Къазакъны шиъруларын чебер кюйде охудулар. Мажлисни ахырында Гиччихан Сунгуров бу агъвалатны ортакъчыларын Атланавулну жамият советини атындан Баракалла кагъызлар булан савгъатлады.



Дюньялар тербенсе де, темир къазыкъ тербенмес деген айтыв бар. Шо кюйде, Къазакъ да бир уллу, сигърулу темир къазыкъ йимик. Къырымтатарланы белгили профессору Чобан-заде: «Тюркменлени лап да гючлю шаири Махтун Кули, амма Йырчы Къазакъны тили ондан да оьтесиз гючлю», – деп айтгъан сёзлери бар. Ол ону гъакъында биринчи болуп илму асар язгъан адам. Мен сёзюмню Анвар Гъажиевни шиърусу булан тамамлама сюемен:

*Къазакъ десе, таллыкъда тав гёремен,
Къарагъайлы тюзге чыкъгъан салкъыны,
Къумукъну мен осуз тилкъав гёремен,
Тили де о, юреги де халкъымны!*

Паху Гъайбуллаева



Гелигиз, гъакълашып къарайыкъ

Бираз алларда дагъыстан школаланы бирисинде, дарсны вакътисинде муаллимине де, къызъяшлагъа да къарамай, бешинчи класны охувчу уланъяшлары бек эдепсиз, нас сёзлени къоллап сёйлей болгъан. Муаллими оланы директорну янына алып баргъан. Онда да шашыгъан яшлар къайпанайыкъ, аста къояйыкъ деп къарамагъан. Школаны баичысы гъарисине елкетамуруна уруп, къапаслар берген, бирисини эринлерин къанатдыргъан. Шондан сонг суд болгъан ва директорну шарт булан 4 йылгъа эркинликден азат этмек деген къарар къабул этилген.

XXI асруда яшайгъан яшланы насипли наслугъа санама ярай. Олар озьлени ата-бабалары нечик тарбиялангъанны ва билимлер алгъанны гъакъында онча билегени ёкъ. Тезги заманлагъа гёз къаратсакъ, охув идараларда «къапас» яда «таякъ» адатлы тарбиялав мердешленип гелген. Неге туююл, о заманларда да охув ожакъ янгыз билим береген ер туююл экенин, шоларда яш наслу тарбияланагъанын, эдеп-къылыкъгъа уйренегенин яхшы англагъанлар. Бизин уълкени билим берив тармагъында бир бошамай болуп турагъан тюрленивлени гёргенде, къарарлар чыгъарагъан, буйрукълар береген бир тайпалар шогъар гъали де тюшонмегенми экен деп ойлашасан.

Мактапланы, мадрасаланы девюрлеринде де тынглавсуз муталимлеге молладан таякъ яда чубукъ тиймей къалмай болгъан. Тек бир ата да: «Неге мени яшымны хатирин къалдырасан»,– деп биревню де устуне хынжал сувуруп чапмагъан, эл-жамият да гъаруй-гъурай салып, къувун гётермеген.

XI асруда яшагъан белгили философ, бусурман алим, дарс беривчу ва ырыкъландырывчу Ал-Газали озьню насыгъат китабында: «Эгер де, охувчуда яман хасиятлар тамурлашып, мердешге айлана бара тура буса, шо заман ону такъсырламагъа да ярай», –деп язгъан. Тек алим бир гиччирек къошум да эте. Такъсырлавну охувчуну тенглилерини янында оьтгермеге ярамай.

Совет Союзну заманында да муаллимлер такъсырлавну, охувчуланы низамгъа гелтиривню гъар тюрлю къайдаларын эркин кюйде къоллай эди ва шо гъалиги йимик, илыкъ, жинаятчы ишге гысапланмай эди. Тынгламайгъан, артыкъ ёнкюйген охувчуланы къулакълары да бурула эди, елкесине де къагъыла эди, мююшге де салына эди, указка булан къолларына да урула эди...О йылларда охугъанлар шону мен айтмасам да яхшы биле. О заманда да: «Атама

сама айтып къоймасын, билсе, ол да къошар»,– деп къоркъа эдинг.

Бизин уълкени гъар-бир зат учун сёгюп, яманлап турагъан Американы алсакъ, оланы, мисал учун, Арканзас, Алабама, Жоржия штатларыны школаларында муаллимлер яшлагъа къол гётермеге тартынмайлар ва биревню де оланы шо саялы жавапгъа тартма хыялы ёкъ. Германияда такъсырлавну башгъа ёлун танлагъанлар, дарсланы къутгъарагъан, муаллимге пуршав этеген ва озьге къайдаларда низамны бузагъан охувчулагъа яйлыкъ каникуллагъа чыкъмагъа ихтияр берилмей. Немис яшлар шону лап да уллу такъсырлавгъа гысаплайлар.

Такъсырсыз тарбиялав боламы экен? Гъали адатлагъа арт берилип, авлети атасындан папирос тилейген заманлар гелгенде, эсги мердешлени эсге алып, алдагъы тарбиялав къайдалагъа къайтмакъ-парз туююлмю эди?! Школа-конторгъа, муаллим буса янгыз къулдукъланы кютеген къулдукъчугъа айлангъаны таманлыкъ этеми. Мен оьртеги къурумлардан бир умпагъатлы затны да къаравуламайман.

Озокъда, бу-бек инче масъала. Гъар-бир затны да дазусу болма герек. Муаллимлени арасында да тюрлю-тюрлю хасиятлары булангъылары ёлугъа. Жинлери жыйылып, сабурлугъун тас этип, къолларын да, тиллерин де эркин кюйде къоллайгъан педагоглар да ёкъ туююл. Олайлагъа да алдагъы къайдалагъа къайтабыз деп ачувун алма эркин ёллар ачылып къалса, дурус болармы? Гъасиликалам, ой къурма, гъакълашма себеп бар.

Алав Алиев

Нарсият
Гъжиэменова



Савлукъ сакълав булан байлавлу

Ожагъында очакъны да сакълар, озъ ишин де ачар ва айланасына ойдашланы да жыйып бажарар. Герти дагъыстанлы далапчы къатын – муна шолай бола. Шо гъакъда бизин журналгъа Нарсият Гъажиеменова хабарлагъан. Кимге кимге, тек озгъар чы шо масъалагъа байлавлу толу кюйде инанмагъа ярай. Ол–«Легенды Дагестана» деген турист компанияны ва «Опора России» деген кзурумну туризмге къарайгъан комитетини башчысы, «Деловая горюнка» деген жамият кзурумну генеральный директору, «Единая Россияны» къатынлар гъаракатыны ортакъчысы. Биз Нарсият булангъы лакъырда нечик адатлы дагъыстанлы къатын бирден Австриядагъы балгъа тюшген кююн, республиканы туризм тармагъын жележекде не къаравуллайгъанын ва жамият кзурумланы чалышывуу не йимик яхшы янлары барны билдик.

– Сиз бек гъаракатчы, жагъ адам экенигиз гъис этиле. Шо гъаракатны, талтынывуу яш заманларыгъызда негер бакъдыра, харжлай эдигиз?

– Мен къачан да тынчтурмас зат эдим. Гъатта, шо гъаракатымны юрюп де болмайгъан вакътилеримде башлагъан бусам да, тамаша тююл. (кюлей). Масхарасыз айтгъанда, мен адатлы дагъыстан агълюде оьсгенмен, тарбия алгъанман. Атаанам лап башындан тутуп: «Шу зат къызыяшлагъа ярай, шусу вёре-вёре ярамай. Ёгъесе, олар не къызыяшлар бола дагъы. Янгыз аты бар»,– деп токъташдыргъан эди.

Биз шо дазулардан чыкъмай эдик. Озокъда, бизге, яшлагъа, талашма къоя эди, не пайдалы зат булан буса да иштагъланагъаныбызны гёрсе, якълай эди. Бир-бир агълюлерде, биз нечакъы ушатмасакъ да, мердешли тарбияны яшлар булан къаш-къа-

багъы тююлген кюйде, бек талаплы болма тарыкъ деген янашыв булан къарышдылар. Тек шо мени атамнам булан бир аралыгъы да ёкъ. Мен бийивлеге де юрюдюм, хорда да йырладым, гъар тюрюлю кружоклагъа да бара эдим. Мен атамны лап сюеген къызы, гёзюню ярыгъы эдим. Яш йылларымны гъали де сагъынаман ва бир мюгълетин де унутмагъанман.

Уллу эркъардашым мени йимик тююл эди, ол бизин алдыбыздагъы жаваплылыкъны гъис эте эди. Ол далапчылыкъны танглады, бир вакъти политкагъа урунуп да къарады. Гиччи эркъардашым динге берилди. Мен буса... Мен ишлемеген ер кълалма да кълалмады десе де ярай.

– Гертиден де, сиз турист компанияны ишин юрютегенден къайры, жамият чалышывда да жанлы кюйде ортакъчылыкъ этесиз. Шо неден башланды?



– Муаллим гысапда гиччипавлагъа яшавну гъар тюрлю янларыны гъакъында хабарлайгъандан башланды. Мен Казбек райондагъы Зубутли-Миатли юртадагъы школада 5 йыл дарслар юрютдюм. Шо – мени ата юртум. Тек мени юрегим педагогиканы алмай эди, мени касбум тюгюл экенни англай эдим. Шо саялы Магъачкъалагъа гечгенде, бир фирмагъа брокер болуп бардым. Узакъ да гетмей, савут – сабаны чыгъарагъан ва сатагъан белгили швейцариялы «Зептер» деген компаниягъа тюшдюм. Биринчи гюнлеримден тутуп, лап яхшы ишлейген къуллукъчуланы сыдырасына къошудум ва Австрияны тахшагъарында оьтгерилежек балгъа путевканы утдум. Шо мюгълетде мени гъалымны гьргей эдигиз. Жаным гъавалардан саркъый эди, шолай насип магъа тюшгенине инанып битмей эдим. Бал Венадагъы «Хофсбург» деген бырынгъы къалада оьтгериле эди. Шо сапар Дагъыстандан тышгъа бир – эки керен чыкыгъан къызъашгъа нечик таъсир этгенин англама къыйын тюгюлдюр.

Ондан сонг Эмиратларда, Италияда ва башгъа уьлкелерде болдум. Италияда оьзюм ушатгъан опуракъланы

алдым ва къурдаш къыз булан: «Неге бизде опуракъ сатагъан тюкенни ачмагъа ярамай», – деп ойлашдыкъ. Шо нече де къыйын ва шону булан бирге оьтесиз къужурлу заманлар эди. Биз хыйлы хаталаны ёлгъа йибердик, неге тюгюл, далапчылыкъ ишни юрютювге байлавлу англатыв маълуматны бир ерде табып болмай эдинг. 2020-нчы йылда буса башыбызгъа коронавирус деген уллу балагъ къопду, дазулар бегетилди, Италиягъа мал алма барма кюй ёкъ эди ва бизин бизнес аста-аста сёне-дёне башлады. Шо заман уллу эркъардашым: «Оьзюнгню туризм тармакъда сынап къара. Бизде къонакъюйлер, ресторанлар бар, тек шо ишни башына алып юрюйген туроператорлар ёкъ», – деп таклиф берди. Мен шо яман ой тюгюл экенни шоссагъат англадым.

Шонда бираз алда мен «Опора Россия» деген жамият къурумну регион бёлюгюню ишине къуршалдым. Бёлюкге Зюлгьимар Тагъибова башчылыкъ эте эди. Къысमत мени ону булан табушдургъанына бек разимен. Сынавлу адам, ол бир тармакъдан башгъасына тас этивлерсиз, талчыгъывларсыз чыгъагъан кюйлени яхшы биле эди. Янгы бизнесни

ачмакъ–шо акъча маяланы, къазанчыны гъакъындагы лакъыр тюгюл. Ишни къуруп, юрютюп бажармакъ–неден башламакъ ва къайда багъып юрюмек. Шо жамият къурумда мен хыйлы затгъа уйрендим. Шо саялы туризмге урунгъанда алда тюкенлени ачагъанда йимик тюгюл эдим. Мени къулдукъларым булан башлап пайдалангъан къурдашларым эди. «Сен чи турист компаниясан? Алып бар гъали бизин пелен ерге. Сонг тюлен ерге»,– дей эди. Шолай иш тербенди, заказлар гелме башлады.

Эсимде бар, бир гезик 80 адам Гунибге сапаргъа чыкъмагъа суюдю. Болду деп къоюгъуз дедим. Тюзюн айтгъанда, шо вакътилерде бирев де шолай уллу турист гюплер булан иш гёрмей эди. Тек геземе сюегенлер бар буса– кютмеге тарыкъ. Бары да зат яхшы болду. Гъасиликалам, къызармагъа тюшмеди. Гъали «Легенды Дагестана» мердешли кюйде аслу гъалда уллу гюплер булан иш гёре.

– Нечик ойлашасыз, туризм къайсы якъгъа багъып юрюмеге, оьсмеге тарыкъ ?

– Туризмни гележеги медицина, савлукъ сакълав булан байлавлу. Мен шо гъакъда тезден берли айтаман. Каягентни –дарман палчыкълары, Талгини–эмли сувлары, Гунибни–таза гъавасы, Ахтыны–гъамамлары, Кпул–Ятар санаторийни– дарман сувлары...къайсын–бирисин айтарсан. Гъали шо къулдукълар учун россиялылар аслу гъалда Пятигорскиге ва Кисловодскиге баралар, тек гъал аста– аста алышына. Биз оьзюбюзню имканлыкъларыбыздан пайдаланып болсакъ, туризм янгыз яй айлар булан тамамланып къалмажакъ, йыл бою юрюлюп туражакъ.

– Гелигиз, гъали «Деловая горянка» деген къурумну гъакъында лакъыр этейик.

– Жамият чалышыв– шо къазанчдан, гелим алывдан кёп арек масъала. Магъа «Бизнес-леди» деген жамият къурумну башын тутма таклиф этдилер. Рази болдум, неге тюгюл,

«Опора Россияны» мисалында шолай къурумланы болмакълыгъы бек агъамиятлы экенни англадым. Тек ишге гиришгенде, «Бизнес-ледиде» юрюлеген иш къайдалары, янашывлары мени къаравларым булан рас гелмейгенин англадым ва айланам ойдашларымны жыйып, «Деловые горянки» деген янгы къурумну ачдыкъ.

– Далапчы къатын– о не къатындыр?

– Шо оьзюню ожагъында очакъны сёнме къоймайгъан, тек янгыз шо гъар байланып къалмагъан къатын. Ол оьзю танглагъан къайсы буса да бир ишни юрюте. Бизин къурум буса, олагъа гъар тюрлю къайдаларда кёмек этмеге къурулгъан. Биз гъар къатынгиши бизнесде оьзюню умутларын яшавгъа чыгъарсын учун талпынабыз. Мастер– класлар, тренинглер оьтгеребиз, олагъа далапчылыкъ булан машгъул жамиятны арасында яндашланы тапмагъа, герти якълавчулары болмагъа къарайбыз.

– Сиз къайсы тармакълагъа гёре ишлейсиз?

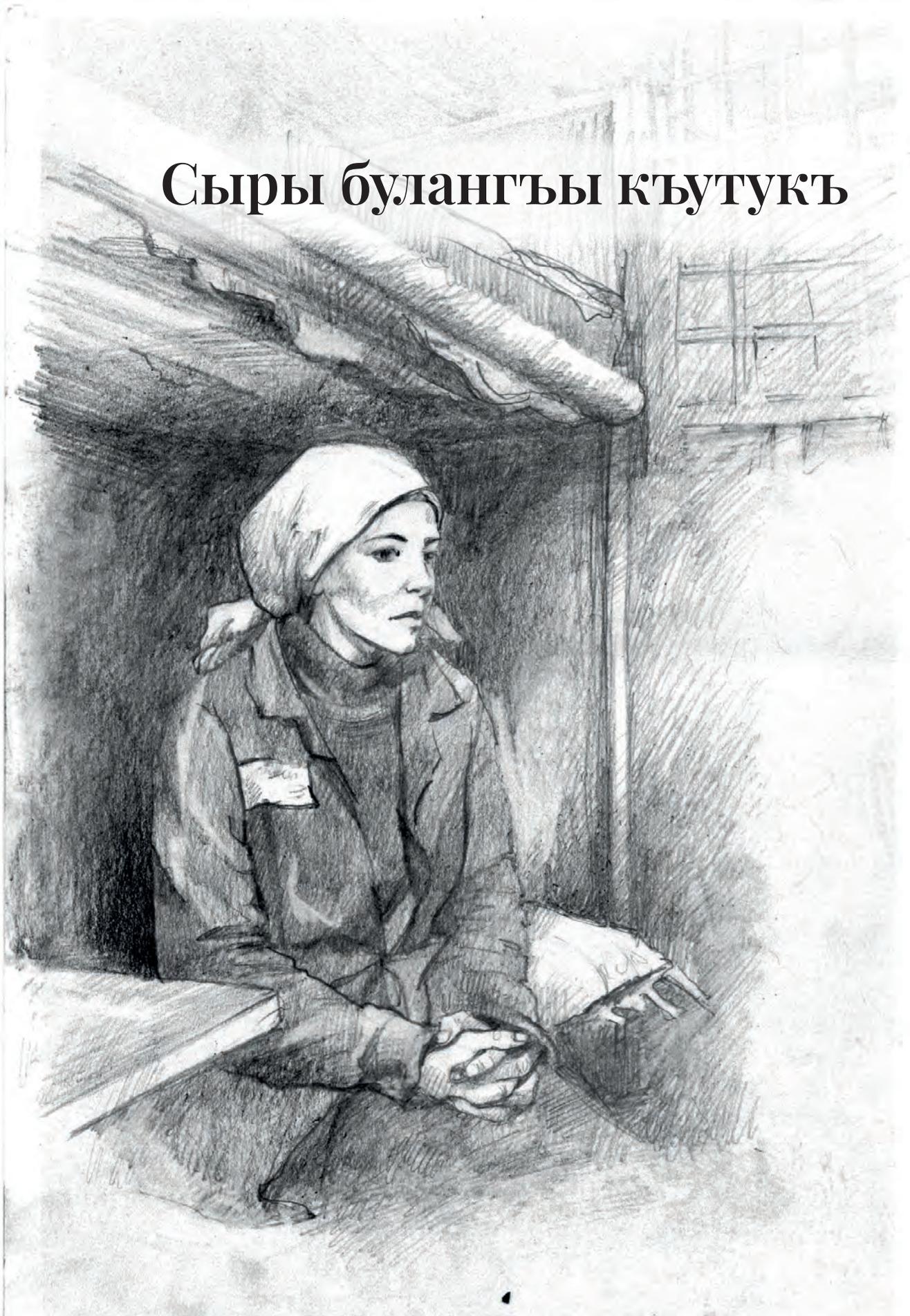
– Туризм, билим берив, гёзеллик ва савлукъ, финанс якъдан да якълайбыз – грантлар ва субсидиялар алмагъа кёмек этебиз. Биз «Дагъыстан къатынланы фондун» къургъанбыз ва оьзлеге якълав, кёмек тарыкъ гёзел яныбыз учун, фондну эшиклери даим ачылгъан кююнде тура.

– Лакъырыбызны тамамлай туруп, бирдагъы–бир ахырынчы сорав. Дагъыстанда далапчы къатынлар кёпмю?

– Сиз инанма да инанмассыз. Кёп дегенде, эпсиз кёп. Магъа бир–бир таныш эргишилер ёлукъгъанда: «Я, бизин учун да шолай жамият къурумну ачсагъыз ярамаймы?»– деп сорай бола. Тек бизин аслу мурадыбыз– далапчы къатынланы якъламакъ ва шо ёлубузну узатып да туражакъбыз.

Руслан Бакидов

Сыры булангы кытукъ



Москвада яшайгъан дагъыстанлылары агълюсюнде тувгъан гиччи къызы Камилланы яшдан берли сёйлейген адамгъа къулакъ яйып тынгламагъа ва не этип буса да ону тергевюн озюне бакъдырма айрыча гюнерлери бар эди. Бары да зат огъар 16 йыл битгенде башланды. Ол уюне геч къайтагъан болду, арадан эки йыл да оьтмей, квартир де тутуп, улангъаш булан айрыча яшама суюдю. Шо бузукъ, пасат 90-нчы йыллар эди. Камилланы атасы ишин тас этди, эркъбардашы ва уллу къызардашы не затгъа урунагъанны билмей, бир контордан башгъасына чабып юрюй эди. Бирисини де Камиллада гъайы ёкъ эди...

Тек озю Камилла учун алтын заманлар тувулунду. Белгили кюйде, булгъанч девюрлерде къайдагъы макюрчюлеге эркин ёллар ачыла. Ол гъар тюрлю пышдырыкълар, ялгъан булан къазанагъанланы арасына къошуду. Гъаллагъа гёре, тюсюн алышдырып бажарагъан хамеленон йимик, кимге де айланып бажара эди: арап пачалыкълардан гелген далапчыгъа, музейни сынавлу къулдукъчусуна, пагъмуду дилерге яда бажарывду риэлторгъа. Ону суюкюмлю иржайыву кимни де ирия эте эди, аслусу буса– къайсы эшиклени де ва акъча киселени де ача эди.

Олар тонавчулар туююл эди. Оланы аслу савуту–санавлар, дыгъарлар, ялгъан мюгбюрлер ва мекенли къурум экени бош инанывлар тувдуруп болагъанлыгъы эди. Акъчадан ийис гелмей дегенлей, бир гюнлюк фирмаланы, сахават ва инвестиция фондланы ачып, ёкъ квартирлени, дачаланы, машинлени сата эди, акъпейил пенсионерлени ва акъчагъа амракъ инвесторланы алдата эди.

Камилланы гъар гюнлюк яшаву багъалы къонакъюйлерде, ахшамгъы йыбавларда ва тарыкълы адамлар булангъы ёлугъуварда оьте эди. Озюню ую-ожагъы ёкъ эди. Ол менден сонг дюньяны сув алса да къайырмайман деген къайдагъа гёре оьмюр сюре эди ва озюню не

адат-къылыкъларда, не законларда гъажатлы, харлы ери ёкъ деп гысап эте эди.

Тек бир гезик шо тюзевлю ишлеп турагъан инамлы арба ойтангъа туюшуп, дёгерчиги сынып къалгъандай болду– Камилла яшгъа токътагъанын билди. Шо ону алданокъ къургъан планларыны бирисине де къыйышмай эди. Яш шоланы яшавгъа чыгъарывда пуршавдукъ этежек эди, бары да затын тас этежек эди, инг алдын– эркинликни...

Яшны ол уълкени къыбла бойларында ерлешген, озюн бирев де таньмайгъан гиччирек шагъардагъы больницада тапды. Биринчилей гиччинева баласыны бюрюшген бетин гёргенде, ону юрегинде алда бир де болмагъан янгы, исси гыслер уянып гетди... Тек ичиндеги тавушу токътавсуз: «Шо сагъа юк болуп токътажакъ. Бары да затны бузажакъ»,– деп шыбышлай эди. Гече барысы да юхлайгъанда, Камилла яшын да къоюп, терезеден таба атылып, чыгъып гете.

Шолай хыйлы заманлар озюню пайдасына айланып тургъан талигъни дёгерчиги бирден токътап къалды. Бир керен озюню гезикли макюрчюлюк ишин юрютуп турагъанда, йыбавну лап къызгъын вакътисинде ол полицейскийлени къолуна туюше. Сонг узакъ юрюлюп тургъан инживлю суд болду. Судну къарары булан ону 10 йылгъа эркинликден магърюм этелер.

Камилла учун туснакъ жагъаннем болуп токътады. Чилле капотланы ва явлукъланы, багъалы атирлени ва байлыкъны дюньясындан ол кюл туюлю тамланы, челтирлени дюньясына туюшдю. Башлапгъы йыллар, айрокъда чыдамсыз эди. Камилла озюню алдагъы гюнерлерин бирче болжалын оьтгерегенлерде де къоллама къарай эди. Тек макюрчю къайдалар озю йимиклени арасында ишлемей эди ...

Муна шо заман туснакъланы азап чегивлерини теренлерине туюшгенде, ол шо гиччинева бюрюшген бетни эсге

алма башлады. Биринчилей ону юреги къысылып гетди, башына уллу гюнагыны алгъанын англай эди. Гъали яшы къайда экен? Гъалы нечикдир? Озокъда, лап аслу ва къоркъунчлу сорав да тувулуна эди. Нечик ол шоллай намартлыкъны этмеге болгъан?

Шо соравлар, ойлар Камилланы тюрленивиюню биринчи абатлары болуп токътады. Ол сав гюнлерин туснакъдагъы китапханадан алынган чебер асарланы охуй туруп оьтгере эди. Ондан къайры, психологияны, юриспруденцияны ахтара эди ва неге оьзю шолай терс ёлгъа тюшгенин, нечик шондан арчылма герегин англама сие эди. Гъар гече тюшюнде авлети гёрюне эди. Ол оьзюне уланын тапмагъа ва ондан геч деп тилемеге ант берген эди.

Низамны бузмай, оьзгелеге де уьлгю гёрсетип тургъаны учун Камилланы болжалдан алда, арадан 7 йыл оьтюп, азат этдилер. Шо замангъа Камилла бюс-бютюнлей башгъа адам эди. Алдагъы маюкрчюлюк хасиятыны бир сюддюрю де къалмагъан эди, янгыз юрегин елеген терен, пашман ойлардан къутулуп болмай эди. Ону не акъча-бокъчасы, не таныш-билиши, не уьй-эшиги ёкъ эди. Тек уланын тапмакъ деген мурадын бир де унутмай эди.

Шо нече де четим иш болгъан экен. Ол ахтарывларынын яшын тапган больницадан башлагъан. Тек журналда этилген язывлардан бир затны да англама бажарылмай эди. Яшлар уьйлеринден, архивлерден айланып чыкъгъан, тас болгъан яшланы тапмагъа кёмек этеген сахават фондлар булан байлавлукъ тутгъан. Гюнлер жумалагъа, жумалар айлагъа, айлар йыллагъа айлана. Камилла ким болуп да ишледи: савут-сабаны жувувчусу, нас чёпню тазалавчусу, тюкенни сатывчусу... Ол не къыйынлыкъланы да гёрдю, тек уланын тапмакъ деген умуту огъар гюч бере эди, ругъдан тюшмеге къоймай эди.

Муна шоллай арадан беш йыл оьтюп, огъар не буса да насип иржайгъан. Сахават фонdda ишлейген бир къа-

тынгишини къасты, къаныгъывлу ахтарывлары булан (оланы къысматлары бир-бирине бек ошавлу эди) Камилла уланы къайда, кимлерде турагъанын билген. Янгы ата-анасы огъар Далгъат деп ат къойгъанлар. Ондан сонг да агълюсюнде эки яш тувгъан.

Гъали Далгъат уллу болгъан, бойлу-сойлу, исбайы жагъил адам. Ону оьзлеге яш этип алгъан эр-къатын Камиллагъа тынгладылар ва суюсьюнемей туруп уьюню ичине чакъырдылар. Яй вакъты эди. Далгъатны Питердеги институтда экзаменлерин де берип, агълюсюне каникуллагъа гелген вакътиси. Камилла бийик, къарачачлы уланын гёргенде, алданокъ гъазирлеген сёзлени де унутуп къалды, оьзюнден пурмансыз бюлдю-бюлдюр гёзьяшлары агъылма башлады. Сонг не буса да жыйылып, гъаран эшитилген тавушу булан: «Мен...сени анангман, Далгъат», – деди. Юреги урагъан кююню тавушу бары да якъгъа къонгуравдай яйыла деп эсине геле эди.

Далгъат къолу булан икрам этип, уьйню ичине гирме чакъырды. Дёрт де янына чечеклер орнатылгъан или-якълы абзар, ортасында ял алмакъ учун этилген къонакъюй, уллу столну уьстюнде сумавар токътагъан. Чырны бою булан нар тереклер орнатылгъан...

Уьйге гиргенде, ата-анасы пуршав этме соймей оланы янгыз къойду. Уьйню ичи тизилген кюйге къарап, Камилла: «Булай ожакъда намуслу, герти эргиши оьсежек», – деп ойлашды. Гъар затда –китап тахчаларда, тамгъа илинген суратларда, гъатта, шанжалны уьстюне илинген свитерде бир тамаша агълю иссилик, или-якълыкъ гъис этилген.

Далгъат оьзюн эдепли кюйде тутма къарай эди, тек анасына бакъгъан якъда айрыча исси гъислени де гёрсетме алгъасамай эди, шып болуп бёлмей тынглай эди. Камилла оьзюню айышларыны, гъёкюнегенин, туснакъ йылларыны, ахтарывларыны гъакъында хабарлай эди.

Ол сөйлеп битгенде, уюною ичин авур шыплыкъ кьуршады. Далгьат анасына тикленип кьарап: «Мен бары да затны англайман. Сизге шолай кьыйынлыкълардан оьтме тюшгенине нече де талчыгьаман. Тек... мени атам-анам бар. Олар мени сюе, олар мени оьсдюрген. Олар-мени агьлюм. Сиз...сиз мени кьоюп гетгенсиз. Мени герти агьлюм мунда. Шо саялы эсги яраланы хозгьамагьа тюшмейдир...», – деди ол.

Ол бек сабур кюйде сөйлей эди, тек гьар сөзюнде тутгьан ёлундан кьайтмажагьы билине эди. «Мен сизге оьтген заманларыгьызы кьайтарып болмайман. Бизин умуми яшавубуз болмагьан ва ёкъ. Шо саялы мен шону гьали башламагьа сюймеймен», – деп жавап берди.

Шо ону тузнакьдан да, янгызлыкьдан да яшавундагьы лап гючлю авур кьапас эди. Ону уланы оьзюн шонча узакъ заман излеген тапгьан анасын кьабул этмеге сиймеген. Камилла оьзю-оьзю ана болмакьдан магьрюм этгенни англай эди. Ахырынчы умуту чөгюлдю... Башында салландырып эр-кьатынны янындан оьтюп, уйден чыкьды.

Посагьа алдында ону булан савболлаша туруп, Далгьат ата-анасын кьучакьлады ва анасын яягьындан оьпдю. Шогьар шагьат болгьан Камилла силкинип, гёзлери кьарангы болуп гетди: «О чу мени де шолай упай этежек эди...шу абзар, шу уйлер, шу китаплар да бизинки болмакь бар эди», – деп теренден кюстюндю.

Арадан йыллар оьтдю. Камилла оьзюною янгы яшавун узата эди. Ол дос-кьардаш булан байлавлукьланы янгыртды, оьзюне онгайлы ишни тапды ва бары да пагьмуларын ва билимлерин оьзлени тас этген кьатынлагьа яшавда ерин тапма кьоллады.

Бир гезик ол башчылыкъ этеген сахават центр гьазирлеген ахшамда ол кьатынсыз эки яшын оьсдюреген Исмайыл булан ёлукьгьан. Исмайыл гёзел Камилланы гёргенде, шосагьат огьар гьашыкь болгьан. Огьар яшавда не йимик кьыйынлыкъланы

гёрме тюшгенин биле эди, шо саялы аралыкъларын ювукъ этмеге алгьа-самай эди. Камилла оьзюнден кьайры, дагьы да биревге тарыкь экенни гьис этме башлады. Ол Исмайылгьа бир затны да яшырмай, макюрчюлюк ишлерини, туснакьны, уланыны гьакьында хабарлады. Ол огьар айыплар салма кьарамады ва дагьыдан да бек байлана эди. «Сен мени яшыртгьын сыры булангьы кьутугьумсан», – дей эди Исмайыл.

Олар агьлю кьурду. Исмайылны яшлары 13 йыллыкъ Света ва 15 йыллыкъ Тажутдин ону сакъ кюйде кьаршыладылар, Камилла да олагьа анасыны орнун тутма алгьасамай эди. Ол оланы кьурдашы, насигьатчысы болуп токьтады. Аш биширме, сокьма, тикме, телефонгьа тизив суратлар чыгьармагьа уйрете эди. Олар кюлейгенде, эришгенде ярашдырагьангьа, гьар-бир талпынывларын якьлайгьанда бек сююне эди. Камилланы шо чагьында оьзюною яшлары болмагьа кюй ёкъ эди: туснакьда оьтгерген йыллары, даим талчыгьывлары, кьарсалавлары-барысы да кьошулуп шолай имканлыкьны бермей эди. Амма Исмайылны яшлары огьар оьзюною яшлары йимик болуп токьтады.

Ону 45 йыллыгьына лап да ювукъ адамлары жыйылды – эри яшлары булан, ата-анасы, кьызардашы ва эркьардашы. Далгьат да гелди ата-анасы булан. Ол анасындан гьали де гечип болмайгьаны гёзлеринден де гёрюне эди...Тек яшав узатыла, ону да яшлары болар, балики, шо заман гечер бугьай...

Камилла оьзюною агьлюсюн, ёлун тапгьан. Насипни ва парахатлыкьны тапгьан. Тек гьар гезик Далгьатгьа ошагьан жагьил адамны гёргенде, юреги сызлап, кьысылып ийбере. Яшавда тюзелтип болмайгьан хата-лар да ёлугьа. Шолны бирлери бизин булан даимге кьала...

Сулъият Булгаева

Наира
Алиева



Мен сагъа яш юрегимни ачарман...

Педагогика илмуланы доктору, профессор, РФ-ни умуми билим беривюню гыюрметли къуллукъчусу, белгили дагъыстанлы язывчу оъзюню асарларын Наира Алидес деген ат булан язагъан Наира Алиеваны яш йыллалары насипли эди деп айтсакъ тюгюл, башигъа кюйде айтма бажарылмас. О заманларда огъар дюньялар гъайран табияты булангъы, сизгьрулу, дазусу ёкъ тавлар йимик гёрюне эди.

Сёзюнг сени артда нечик чалынар...

«Ювукъ адамларымны арасында оьтгерген гъар гюнюм магъа байрам йимик гёрюне эди...- дей ол.- Атам-анам деген сыйлы сёзлер мени учун яшавумда ва къысматымда ёл гёрсетеген юдюзлар эди».

Анасы Сафинат Мирзежановна-химик-биолог, Магъарамгент районда биринчилерден болуп оьр билим алгъан. Атасы Надирбек Якъупханович- тарихи илмуланы доктору, профессор, кафедраны заведующийи. Иш ёлдашларынын арасында терен билимлери булангъы касбучугъа гыисаплана эди.

- Тухум-тайпабызны арасындан чыкыгъанлар бир нече асрулар эл арада билимлери булан макътала гелген,- деп хабарлай Наира Надирбековна.- Барыбыз да-атам-анам да, биз, беш эркъардаш ва къызардаш- охув булан янгыз иштагъланып къалмай, китапгъа сужда къыла эдик. Сыйлай, излей эдик ва тюкенлени тахчаларында сийрек ёлугъагъанларын тапсакъ, насипли бола эдик. Китап-бизин учун дюньягъа ачылгъан терезе эди, инсанурлукъну ой хазнасы, къурдаш ва насигъатчы эди. Мен шагъардагъы бары да китапханалагъа язылгъан эдим. О вакътилерде заманынгны бош йибереген адат ёкъ эди. Школа яшавунг кружоклардагъы ча-

лышывунг булан толумлашгъан эди. Дружина советни председатели гыисапта Халкъ дослукъну клубунда жанлы кюйде ортакъчылыкъ эте эдим, шиърулар яза эдим, баскетбол ойнай эдим. Мени гъар тюрлю олимпиадалагъа бакъдыра эди, алдынлы ерлени ала эдим.

Школаны алтын медальгъа битдирип, ДГУ-ну филология факультетине охума тюшген. Москвадагъы аспирантурада охуй туруп, милли школаларда орус тилден дарслар беривню къайдаларына байлавлу кандидатлыкъ ишин якълагъан. Илмуланы доктору деген атгъа буса, Санкт-Петербургдагъы А. Герценни атындагъы педагогика университетде ес болгъан.

Илму булан иш гёре туруп, Наира Надирбековна бир заманда да чебер китапдан айрылмагъан, классиклени янгыдан охуй эди, фантастика ва гъалиги адабият булан иштагълана эди. «Шо китаплар ойларыма эркин ёллар ача эди, ругъ якъдан байындыра эди»,- дей ол. ДР-ни Оьр судунда хыйлы йыллар ишлеген эри Мурат Низамович Алиев ону илму ва адабият булан байлавлу барыда талпынывларын, ахтарывларын якълай эди. - Ол гъар яшгъа ана сюювню иссилиги тарыкъ экенни ва гъатта гъайлек йырлар нарыстада Ватанына бакъгъан сюювню ясайгъанын англай эди,-деп эсге ала ол.



Жанлы сёзю таъсири

Темиркъязыкъ гуманитар институтну кафедрасыны заведующийи гысапда Наира Алидесни яшлар учун язгъан асарларын обсюп гелеген наслу йимик улдулар да яхшы таныйлар. Обсюню ёммакъларында, новеллаларында ол гъалиги дюнъяны гъалларын ачыкъдан суратлай, рагъ-мулукъ, языкъ сыныв, айланасындагъылагъа гъюрмет этив етишмейгенин айта ва ёммакъ бек жаваплы адабият жанр экенни бир бошамай эсгере. –Ёммакъ яшлар англайгъан тил булан оланы ойлашма, ата-насын, анадаш ожагъын, Ватанын сыйламагъа уыйрете,– деп гысап эте язывчу.

Яшавуну 25 йылын яратывчулукъгъа багъышлагъан Наира Алидес:

–Мени учун ёммакъ –яш булангъы сыр чечив. Мен олар булан школаларда кёп ёлугъаман, олар гъакъыллы сёзге, терен ойгъа дёнеген кюйлерин сеземен. Олар ялгъанны, гъакъ юрекден айтылмагъан сёзлени шосагъат гыс эте. Шо учун обсюнгню ва оланы алдында ялгъанчы болмагъа тюшмей», – дей ол.

Республикада Наира Алидес йимик яшлар учун обр даражада язагъанлар

онча кёп тюгюл. Сёз ёругъунда айтгъанда, ону яратывчулугъун, гъатта, Китайда ва Азербайжанда яшайгъан яшлар да таныйлар, оланы юреклерине ёл тапгъанлар. Наираны адабияттагъы абат алывлары ону педагогика тармакъдагъы чалышывуну узатылыву болуп токътай. «Алим ва язывчу болмакъ– яшлар учун янгыз текстлени язмакъ тюгюл,–деп эсгере Наира Надирбековна. – Шо адабиятны касбучу, педагог гысапда англайгъандан къайры, ана ва уллана гысапда да англамакъны борчлу эте. Мен къайсы сёз яшны къоркъутма, къайсы гёнгюн алмагъа болагъанын билемен. Къайсы хабар ойлашма борчлу этер, къайсы кюлетер. Гъали ол «Мени анам айта эди» деген янгы проектни уъстюнде ишлей. Китап узакъ да къалмай, «Эпоха» деген издательствода чыгъажакъ.

Ойланы ва келтетлени дюнъясы...

Язывчуну адабияттагъы сокъмагъы гиччи уланына гечелер айтагъан ёммакълардан башланды. «Обсю къысмаг мени къолумдан тутуп юрюй эди, ёлну гёрсете эди»,– дей ол. Оьтген йылланы ичинде ону «Анамны ёммакълары», «Гиччи къанат-

лар», «Эки агъа-ини, «Шатлы хабар» деген китаплары чыккыган. Ондан къайры, Азербайжандагы «Шарб-Гъарб» деген ва Китайдагы «Хань-чжоу» деген издательстволар ону асарларын ана тиллерине гечюрюп чыгъармакны тийишли гьрген.

Ону пагъмусуну къыйматлыгын хыйлы савгъатлары да белгилей: «Алые паруса» деген бютюнроссия адабият конкурсу лауреаты, «Таргъутав- 2024» деген халкъара китап фестивалны Гран-присин алгъан, С. Маршакны атындагы бютюнроссия премияны финал бёлюгоне чыккыганлардан бириси, Дагъыстан Республиканы адабият тармакъдагы Пачалыкъ премиясыны лауреаты.

Мен гиччипавланы умут этмеге, ойлашма, суйме ва къурдашыкъ юрютме, уллу яшавгъа гъазир болма уйиретемен,- дей язвчу.-Китап атааналаны сюювюне гележек насладугъа тапшуруп, варисликге къоюп гете.

Ону яратывчу хуржунунда – ёммакълар, гъалиги жагъил наслуну гъакъындагы хабарлар топлангъан. Ол «Елпинчек» деген яшлар бавуну яшавундан» деген проекти булан, айрокъда октем бола. Наира яшлар айтагъан ойланы, сьзлени жыйып, айрыча китап тизген. «Чуковский йимик мен де яшлар сьзге пасигьлер, терен ой къурувчулар экенине инанман. Оланы дюньяны, айлана якъны къабул этеген кюю гъайранлыкъгъа къалдыра. Мени борчум– шону аяп, жыйып сакъламакъ», –дей ол.

Наира Алидесни яратывчулугъу янгыз ёммакълар булан дазуланып къалмай. Ол-«Мени шагъарым» деген хыйлы лирика эсселени ва хабарланы автору. Охувчу булан яшавну, эсделикни ва адамны тувгъан ери булангъы байлавлугъу гъакъында ачыкъ лакъыр юрюте.

Герти ва тагъырли сьз

Язвчу обзюню «Ананы ёммакълары» деген хабарына гьере, Дагъыстан къурчакъ театрда салынгъан спектаклни гъакъында уллу сююнч булан хабарлай. – Тыгъылып толгъан зал

мени учун лап уллу савгъат болуп токътады,-деп мюкюр бола ол. –Сени шыплыкъда яратылгъан сьзлеринг сагънада жанланагъанын, яшлар пьесагъа шып болуп къарайгъанын, тынглайгъанын гьргенде, сенде бир зат булан да тенглеширме болмас йимик гъислер тувулуна. Ону яратывчулугъунда агъамиятлы жамият агъвалатлагъа да ер табылгъан. «Зор Ватанны уланлары» деген хабарларыны жыйымы – ону бугюнго гъалагъа байлавлу язвчу гъисапдагы янашаву. «Буба» (ана), «Тюрлю-тюрлю юлдузлар», «Юрекни талпынывлары» деген хабарларына федерал даражада тергев бердилер ва адабият премиягъа гьрсетдилер. Ол хас асгер гъаракат булан байлавлу тюрлю-тюрлю чараларда жанлы кюйде ортакъчылыкъ эте. – Шо бек агъамиятлы чалышывумда да мен хабарчы гъисапда къаламан. Къоччакълыкъны ва Ватанына бакъгъан сюювню эл арада къычырыкълы чакъырывлар булан тююл, таза ва тагъырли сьз булан яялар, етиширелер.

Насипли адамман

– Мен этеген чакъы затны – яшлар учун ёммакъ болсун, уллулар учун эссе болсун,-шо умуми ишимни айры-айры бёлуклери,-дей язвчу.- Шо наслунаны арасында кьпюр салмакъ, бир адамны юрегинден башгъасыны юрегине ёл ачмакъ учун этилеген къастлар. Шо кимге буса да бираз рагъмуду, тавакаллы болма кьмек эте буса, демек, мен тюз ёл булан бараман.

Лакъырыбызны тамамлай туруп, огъар Алидес деген аты къайдан тувулунгъанын сорайман.. Ол иржайып: – Мени ва эримни фамилиялары –Алиевлер ва Дестебековлар къошудуп шо ат арагъа чыкъды. Мени шолай агълюм болмагъан буса, балики, мен яратывчулукъ ишге де урунмажакъ эдим. Шону учун мен обзюмню насипли адамгъа гъисаплайман,- деп жавап берди.

Айшат Тагъудинова

Зульфия
Ильясова



Яшавну макъамы

Ол– янгыз бир иш, касбу, талпыныв булан дазуланып къалагъан адам тюгюл, ону яратывчулукъ ёлу буса, бир-бирине рас гелмейген, къыйышмайгъан келтетлер булан толумлашгъан деп эсинге геле. Халкъ артистка болгъан–медик, юристни дипломун якълагъан йырав, гечелерин солдатлар булан околларда оьтгерен эстраданы юлдузу. Къайратлы, къаныгъывлу загъатгъа къошулуп, бирев де чыгъарып алып болмасдай пагъмусу, халкъына бакъгъан якъдагъы герти сюювю –Дагъыстанны халкъ артисткасы Зульфия Ильясованы яшавдагъы, сагънадагъы уьстюнлюклерини аслу сыры.

Адамлагъа къуллукъ этивню ол сагънадан тюгюл, медицинадан башлагъан. 14 йыл чагъында медучилищеге тюшген. «Гипократны анты мени яшавумну гечеги сапарчыгъа гележек ёлларын гёрсетеген юлдуз болуп токътады. Дарманланы ва охув китапланы арасында адамгъа къуллукъ этив– касбу тюгюл, шо сени юрегингни талпынывлары экенни англадым», – деп эсге ала Зульфия Къараниевна.

Тек, гъатта, училищени тамларында да ону яратывчулукъгъа гъасиретлиги бир тюрлю ёлланы излей эди: ол студентлени чебер кружогу–ну башчысы эди, дискотекалар, концертлер оьтгере эди. Янаша «Горцы» деген ансамблде йырлай эди. «О заман гъали йимик авзунгну ачып турсанг, таманлыкъ этеген фонограммалар ёкъ эди, янгыз жанлы тавушлар къаравчуланы тергевюн тарта эди. Биз гъар тюрлю тиллерде йырлай эдик, музыка ва медицина бир-биринден кёп арек тармакълар йимик гёрюне, тек шо дурус ой тюгюл»,– деп хабарлай ол.

Къысмагъ буюргъан кюйде, ол охувун тамамлап, Акъуша райондагъы ата юрту Гебагъа къайта ва 17 йыллыкъ къызъяшны ерли школаны директору этип белгилейлер: «Гъали

бир мюгълетге сама гёз алдыгъызгъа гелтирме къарагъыз, мени янгы улду яшавну посагъасына гелип токътагъан мелте чакъы къызъяшны бирден охув идараны башчысы этип салалар. Шонда да оьзюмню яратывчулукъгъа талпынывларымны унутмадым. Биз концертлерибиз булан Дагъыстанны не ерлерине де бара эдик. Яшлар мени лап аслу затгъа–ачыкъ юрекли болмакъгъа, гертини айтмакъгъа уьйретди. Лап талаплы судьялар–яшлар деп негъакъ айтмайдыр, олар ялгъанны шоссагъат гъис этелер».

Ол «Дагъыстан» ансамблден къайры, хыйлы йыллар Дагъыстан пачалыкъ филармонияда да чалышгъан. Шо йыллар мени учун яшавну герти школасы болуп токътады. Биз къайда да йырлай эдик: заводларда, къуш фабриклерде, лап арек юртларда. Бизге буса гонорарыбызны акъчаны орнуна алма, гъармут, озге емишлер, къоз булан бере эди. Шогъар да къарамай, мен танлагъан ёлумну дуруслугъуна бир де шекленмедим.

Ол 2001-нчи йылда «Магъачкъала–концерт» деген оьзюню къурумун ача. «Магъачкъала–концертни» ачагъанда мени инг алдын дос, сыкълашгъан яратывчу коллективни, агълоню къурмакъ деген мурадым

бар эди. Билемисиз, яратывчулукъ ёлун бизин булан башлагъанланы кёбюсю эстраданы юлдузларына айланып битген. Ѓали олагъа ана-сы овсген яшларына къарайгъандай йимик, гъариси булан обкътем боламан», – дей йырав.

Зульфия Ильясова аты макътавгъа лайыкълы болгъанда, бирден бирев де къаравулламагъан ишни эте. Ол ат къазангъан артистка да болуп, Москвагъа бара ва Театр саниятны академиясыны эстрада факультетине тюше. «Мен ГИТИС-ге норка тонну да гийип, бриллиантлар да тагъып гелген эдим, сайки-Дагъыстанны юлдузу! Студентлер буса адатлы гъар гюнлюк опуракъланы гийген. Экзаменден чыкыгъандокъ, шоссагъат тюкенге гирип, мен де шолай опуракъланы сатып алдым», – деп иржая туруп эсге ала ол.

Тек билим алывлары шону булан да битип къалмады. 2006-нчы йылда ДГУ- да юристни дипломун алды. Арадан он йыл овгюп, РАНХиГИС-де (РФ-ни илмулар академиясыны Президентни янындагъы халкъ хо-



зяйство ва пачалыкъ къуллукъну институту) магистратураны тамамлады.

«Юриспруденция-инг алдын обзюнг учун пайдалы тармакъ, – деп эсгере ол. – Сен къайсы даражаларда да инамлы кюйде сёйлемеге уйренесен ва лап четим соравлагъа жавапны табасан», – дей ол. Зульфияны гезикли абат алыву аспирантура болуп токътады. Ѓали ол кандидатлыкъ ишин якълама гъазирлене.

2011-нчи йылдан тутуп, Зульфия Къараниевна-Магъачкъаладагъы Алла Жалилованы атындагъы яшлар учунгъу 8 номерли инчесаният школаны директору. «Яхшы ёлбашчы болмакъ – демек, яхшы хасиятланы ва тийишли билимлени еси болмакъ болуп токътай. Ёлбашчыны келпети коллектив огъар къарап, обр даражалагъа етме талпынагъан кюйде болма тарыкъ», – деп токъташдыра ол. Зульфия Ильясова школасында охувчулар уллу сююнч булан билим алагъан, педагоглар буса толу кюйде ишине берилип чалышагъан рагъмуду, гёзел шартланы яратмагъа бажаргъан.



Зульфия Ильясованы билим берив тармакъдагы гъаракаты озлюгюнден уллу жамият чалышывгъа айлангъан. Ол-«Россияны аналары» деген бютюрроссия жамиятны регион бёлюгюню Президиумуну уъюрю, ДР-ни маданият министрлигини жамият советине гире, Магъачкъаланы Жамият палатасыны члени, Пачалыкъ Думаны депутатыны кёмекчиси, Парахатлыкъны элчиси, Дагъыстан къатынланы союзуну члени. Гёнгюлю кёмекчилени-волонтёрланы ишинде де жанлы кюйде ортакъчылыкъ эте.

Ону устынюклерни кёп керенлер лап оыр даражаларда къыйматлангъан: 2000-нчи йылда Ватанны якълавда гёрсетген къоччакълыгы учун, Россияны Президенти В. Путинни Баракалла кагъызын алгъан. РФ-ни ва ДР-ни ич ишлер министрлигини Гюрметлев грамотасы булан белгиленген, 2021-нчи йылда «Биз бирчезибиз» деген бютюрроссияны даражасында ойтгерилеген чарагъа этген къошуму учун эсделик медаль булан савгъатлангъан.

Зульфияны яшавунда ону Украинадагы дав агъвалатларда ортакъчылыкъ этип турагъан асгерчилерибизни устыюне бир нече керен баргъанлыгы-инг де ярыкъ ва тавакаллы агъвалат болуп токътады. «Мен Россияда хас асгер гъаракат юрюлюп турагъан ерлеге биринчилерден болуп баргъанлардан эдим.. 2022-нчи йылны апрель айыны 6-нда асгерчилеге тарыкъ-герек булан толгъан 20 тонлукъ «Камаз» булан ёлгъа чыкыгъан эдик, – дей ол. Сен сав, эсен-аман къайтарынгны билмейсен. Дронлар бир токътамай уча, гюллелер сызгыра...Кёпюрлер бузулгъан...Окопларда юхлайсан. Чакъ сувукъ, уышойсен». Тек оланы гелию-солдатлар учун уллу байрам, гъасирет анадаш уюн эсге салыву. Зульфия олар учун йырлай, яратывчулугъу булан якълайгъандан къайры, оланы устыюне бош гелмей. Давдагы уланлагъа лап башлап не тарыкъ экенни алданокъ биле.

Кёмек этегенлени арасында къутсуз алапасына яда янгыз пенсиясына яшайгъанлар, далапчылар, гъакимитны вакиллери бар. Олар Зульфия шо бары да жыйылгъан чакъты затны ерине, тарыкълагъа етишдирежегине шекленмейлер. «Халкъына сюювню ва патриотлукъну бирев де гери урмагъан... Мен бизин солдатланы, бизин яшланы бек абурлайман, алдында тобукъдан туруп башымны иемен... Оланы къоччакълыгы магъа къанатлар бере»,– дей ол.

– Магъа чакъ-чакъда: «Нечик гъар-бир затгъа етишип боласан?– деп сорай болалар. Мен жавап бермен: гъакъ юрекден эте бусанг, заман бир де башгъа тюгюл созулагъандай бола. Адамлагъа, Ватангъа, инчезаниятгъа бакыгъан сююв – шо сагъа гюч –къуват береген эмли сувлары булангъы булакъ.

Мени яратывчулукъ чалышывум бир тюрлю даражалардан ойтдю – ярыкъ сагъна учун этилген опуракълардан гёлемсиз гийимлеге ерли, сюемен-гюемен деген йырлардан тутуп, солдатланы ругъун гётереген йырлагъа ерли. Тек аслу маънасы алышынмагъан кююнде къалды – адамлагъа къулдукъ этмек. Тюзю, гъали мен шону теренден англайгъан болдум.

Яшав мердешлени гъакъында ойлаша туруп, Зульфия: «Биринчи рус философ Пётр Чаадаев айтгъан: «Сени сюегенлени сюймек– тынч. Сен буса сени гёрме болмайгъанланы сюйме къара чы». – Мен шо яшав сынавлардан ойтдюм. Гъар мюглетде ачувгъа ачув булан жавап бермей, адам кююмде къалмагъа уйрендим,– дей.

Зульфия Ильясованы яшаву къатынгиши сюйсе–бары да затны этип болагъанын гезикли керен исбатлай. Тавакаллы ва илиякълы, юлдуз ва солдат, муаллим ва даимлик охувчу болма бола. Ону яшаву – бир де токъталмайгъан гёзел йыр.

Саният Эмирова

Валида и Зиябутдин
Гъжимирзаевлер



«Къайда да ярай, тек Эверестден ари тур»

«Дюнъяда тавлардан тизив зат ёкъ», – дейлер табиатны шо аламатына гъашыкълар. Тек сен гезикли къарлы тавну келлесине оърленгенче уьюнгде эсен-аман къайтывунгну сабурсуз къаравуллайгъан ювукъ адамынг шолардан да яхшыдыр. Къаравуллай, гъалеклене ва сен терен къакъалардан, авур гъавадан оътюп, арчылып, тавтюнге тюшгенде рагъат кюйде тыныш алма башлайлар.

Валида Гъажимирзаева эри Зиябутдин альпинизм булан иштагълангъанына тезден берли уьйренчикли болуп битген. Ол хыйлы тав башланы елеген. Шоланы арасында Килиманжаро, Аконкагуа, Охос-дель-Саладо ва баизгъалары. Озью Валида шолай къоркзунчлу сапарлардан ариде турмакъны тийишли гёре. Тек яшаву янгыз тавлар булан тамамланып къалмай, мисал учун, олар белгили йырав Бутусовну яратывчулугъуна айрыча тергев бере, гъатта, ону булан бирче йырлагъан, машинлерин чалт гъайдайгъанланы ярышларына къарай ва лап да агъамиятлысы – бирче уьч яшны тарбиялагъан ва биринчи торуну булан сююнюп, ону алма-салма ер тапмай яшайлар. Валиданы эки оър билими бар, ол Федерал казначействода ишлей. Гъали Валида Гъажимирзаевагъа сёз берейик, оьзюню гъакъында оьзюнден яхшы дагъы бирев де хабарламас.

Школа заманлар

«Мен гиччи заманымда аслу гъалда уллатам ва улланам булан яшай эдим. Атам-анама бир тюрлю себеплеге гёре, Магъачкъаладан башгъа ерге гёчмеге тюшдю. Шо саялы мени яш йылларым: «Вёре-вёре, ёнкюме», – деген чакъырывланы тюрлюнде оьтдю. Воллагъ, шолай талаплы уллана булан бирев де ёнкюмежек эди. Теке-ран абзардан ариги мююшге чыкъма къарасам, шоссагъат ону: «Къайда барасан?» – деген тавушу чалына эди, мен даим ону гёз алдында болуп турма тарыкъ эдим. Озокъда, улланам рагъмусуз, гъар-бир затгъа илинип, инжитип турагъан адам тюрлю эди. Ол оьзюню жаваплылыгъын гъис эте

эди, янымда анам болмагъан сонг, мени учун талчыгъа эди. Тек мен огъар къарсаламагъа, талчыкъмагъа себеплер болмас учун къаст эте эдим. Эртенлер каш ашай эдим, дарслардан къачмай эдим, уьйге берилеген тапшурувланы кюте эдим. Натижасы-школаны янгыз бир дёртге битдирдим, къалгъанлары барысы да бешлер эди.

Мен школаны алтын медальгъа битдирмеге сюе эдимми? О заманлар шолай савгъат берилмей эди. Неге? Оьзюм де билмеге сюер эдим, 1985-нчи йылда савлай Магъачкъалада алтын медальни алгъан биргине-бирев бар эди. Зиябутдин де юрт школаны бешлеге битдирсе де, шо савгъатны алмагъан.



Герти шпион йимик

«Зиябутдин булан мен 1992-нчи йыл таныш болдум. Ол герти шпион йимик, мени уьюнню къырыйындагъы автобуслар токътайгъан ерде къаравуллагъан эди. Герти шпиондай, ону янында мени суратым да бар эди. Ол янгы Москвадан къайтгъан эди ва уьйленме заман болгъанын англагъан. Огъар ювукъ адамлары бир нече къызъяшны таклиф этгенлер, о буса мени танлады. Тек алданокъ къургъан планына гёре, таныш болмагъа бажарылмагъан. Ол гюл байлам да алып, шону да сумкасына яшырып, мен ишлейген ерге гелген, чыгъагъан вакътимде къаршыламагъа суйген. Амма ахшам вакъти иш гюн битип уьйлерине алгъасайгъанланы арасындан мени гёрюп болмагъан.

Олдагъыгезикхата болмасынучун, къайсы уьйлерде, подъезде, къайсы квартирде турагъанымны билген. Гъатта, не автобусгъа минегенимни де токъташдыргъан. Мен автобусдан туюшуп, квартириме етишгенче артымдан юрюп турду –мен экенимни мекенли билмеге сие эди. Эшиклеримни ачгъанда артымда токътап

бирев теренден тыныш алагъанын гъис этгенде, мен бир де къоркъмадым. Мени анам тюкенни директору болуп ишлей эди ва чакъ-чакъда ишчилерини бирисин бизге пакет толгъан емишлер, татлиликлер булан бакъдыра эди. Гезикли пакетни гелтиргендир деп къойдум.

Бурулуп къарайман, алдымда бойлу-сойлу жагъыл адам токътагъан. Зиябутдин ким экенни ва не суйгенни айтгъанда, мен бир затдан да тартынмай: «Гиригиз»,–дедим. Тюзю: «Гъали анам да гелме тарыкъ»,– дегенде, тез гетме алгъасады.

Ол гетген сонг эсеме гелди – шондан алда анам ону зукъарисини уланы мени гелешме сие деп айтгъан эди. Мен буса къардаш адамлар булан бир иш де гёрмеге суймеймен деген эдим. (Зиябутдин мени къарияным бола, тек биз алда бир де ёлукъмагъан эдик). Гъасиликалам, мен шоссагъат къаршылыгъымны билдирдим. Къарагъанда, мен айтгъан сёзлени Зиябутдинге етишдирмегенге ошай. Етишдирген болгъан буса да, шо ону токътатар эди деп бек шекленемен.

Арадан ярым йыл обтюп, биз уьйлендик. Биз бир йимик затлагъа тер-

гев берегенибизге, иштагъланагъаныбызгъа сюондюм. Тюсю, мен шону тойдан сонг билдим. Биз тойдан алда да аз буса да гъакълаша эдик, тек экибиз де Бутусовну ва Розенбаумну йырларын сюегенибизни (гечге таба оланы бир нече концертлерине де бардыкъ), спортну бир йимик жураларына тергев берегенибизни... айтмай яшырып тургъанбыз.

Муна гъали кѣп йыллар оьтюп, бизин уьч тизив яшыбыз ва торунубуз бар. Уланланы уллусу–Абусупиян Москвадагъы Губкинни атындагъы нап ва газ университетни битдирген ва танглагъан касбусуна гѣре ишлей. Не ерде буса да тюгюл, къатты сувукълар болагъан бойларда, «Лукойл» деген компанияда жаваплы къуллукъну башын тутгъан. Бир ай ишинде бола, бир ай–уьюнде. Магъачкъалада къатыны ва къызы булан яшай. Торунум–Мариям гѣзюмню ярыгъы, бизин агълюбюзню лап аслу, сююмлю адамы деме ярай.

Экинчи уланым Жамалутдин де Москвада охугъан, институтдан сонг, Дагъыстанавтодорда баш инженер болуп чалыша. Къызым Атикат буса, Россияны Гьукматыны янындагъы финанс университетде билимлер ала.

«Тавгъа минген кюйлени гъакъында охумажакъман»

«Тавлар булан «аврума башлагъанда» Зиябутдинге 45 йыл бола эди. Шо аврув огъар ювукъ танышындан къабунду. Ол ону Пабакугъа (Лак райондагъы тав, бийиклиги–3997 метр) оьрленмеге чакъыргъан эди. Мен шо сапары ахырда негер айланажагъын билмей эдим. Билгенде, сюонмедим. (Зиябутдин «7 Тав» деген альпинистлени клубуна азылгъан ва 10 йылны ичинде Къыбла Американы лап бийик таву – Аконкагуагъа (6962 м), Африкадагъы Килиманжарогъа (5895 м), Франциядагъы Монблангъа (4810 м), Къыргызстандагъы Ленин тавуна (7134 м), Чилидеги дюньяда лап да бийик деп гъисапланагъан вулкан Охос-дель-Саладогъа (6893 м), бир нече керен Элбрусгъа (5642 м),

ва оьзе тавланы лап бийик ерлерине гѣтерилген. Мен шоссагъат: «Къайда сюе бусанг мин, тек Эверестден ариде тур»,–дедим (8848 м. – альпинистлер учун лап да къоркъунчул тав).

Озокъда, ол гъар сапарындан къайтгъанча оьзюме ер тапмай эдим. Альпинистлер булангъы байлавлукъну спутниклерден таба янгъыз «7 Тав» клубну къуллукъчулары юрютме бола эди. Герти гъалны билмек учун, оланы токътавсуз телефон зенглерим булан инжите эдим. Шо талчыгъывларым аз буса да солкъ эте эди. Эринг уьюнгден минг чакъырымлар арекде 7000 метр бийиклиги булангъы тавгъа оьрленгенде сабурлукъну сакълама бек къыйын.

Ол къайтагъанда, адатлы кюйде бизде къонакълар жыйыла. Зиябутдин олагъа гезикли оьрленивию гъакъда хабарлама башлайгъанда, янгыдан шо талчыгъывларымны башымдан гечиремен. Ол оьзюню тавлагъа байлаву эсге алып китабын язгъанда: «Тавгъа минген кюйлени гъакъында охумажакъман»,–деп билдирдим. Мени ону йимик, бийик тавланы елемеге хыялым болмагъан, болма да болмажакъ».

«Ата юртубуз Унчукатлни де унутмайбыз»

Мен геземе ва аркъагъа тагъылагъан улду дорбаларсыз табиятгъа чыкъмагъа сюемен. Биз Азербайжандагъы Шагъдагъа, Элбрус бойлагъа ял алмагъа кѣп барабиз, Испанияда, Доминиканда, Канар атавларда болгъанбыз, анадаш Дагъыстаныбызда буса биз бармагъан ер къалмагъан.

Айрокъда, ата юртубуз Унчукатлде узакъ токътайбыз. Онда бизин тизив уьюбюз де бар. Къужурлу маълумат: биз шонда бара бусакъ, бизге бирдагъы 15–20 къурдаш–къардаш къошула. Бир–бирде: «Унчукатлге барма сама хыялыгъыз ѳкъму? Бизде барма сюебиз»–деп, алданокъ зенг этеген кюйлери бола. Гъасиликалам, бизин ялкъма заманыбыз ѳкъ».

*Лакъырлашывну юрютген
Руслан Бакидов*

Зайнап
Алимирзаева



«Дагъыстан тиллени бек сюемен»

Магъачкъала шагъар администрацияны ватандашлары яшавлукъ масъалаларын чечеген бѐлюгюню башчысы Зайнап Алимирзаева ким булан да умуми сѐзню табып бажара. Гъакимият къуллукъланы елегенлер булан жамаатны къыйнайгъан масъалаланы айланасында ачыкъдан лакъыр юрте, халкъ ауз яратывчулугъундан иштагълангъанлары ана тиллинде сѐйлейген кюю булан тамашагъа къалдыра. Ойлашагъан, гъакъыллы адам гъисапда пайдалы таклиф бережек, шону яшавгъа чыгъарывну ёллары да аян этежек. Амма озюне тергев бермеге тюшмейген масъала буса: «Башынгни авурта турма!» – деп тувра бетинге айтажакъ. Ол къайсы четим тапшурувланы да кютюп бажара ва бир де ругъдан тюшмей.

Муратларынг таза буса...

– Мен бѐлюкдеги аслу борчларымны кютегенден къайры, хас асгер гъаракатны ортакъчылары ва оланы агълюлери булан да ишлеймен. Муна алдындагъы гюнлерде Украинадагъы дав агъвалатларда жан берген Мурат Абдуразаковну анасы Бурлият гелген эди. Ол уланына уйлерины тамына эсделик такътаны салмакъны тилей эди ва озюню савлугъуну кююне кант эте эди. Ондан къайры, биз Бурлият бажив усталаны да чакъырып, къалкъысын ярашдырма сюегенин билдик. Шо хабар шагъарны башчысы Жанболат Салавовгъа етишгендокъ, ол касбучулагъа тапшуруп, эсли къатынны уюню къалкъысын толукъюде алышдырма, янгыртма буйрукъ берди. Ишлер тамамлангъанда биз Бурлият баживге къонакълай бармагъа, гѐнгюн алмагъа токъташдыкъ. Мен ону булан биринчилей ёдукъгъанда йимик, къумукъча сѐйлей эдим. Сонг

бирден ол магъа: «Мэриягъа юрюй туруп, мен башгъалардан сен аварча да сѐйлейсен деп эшитген эдим. Сен шо тилни къайдан билесен?» – деп сорады. Иржая туруп къумукъча: «Мен авар къатынман», – деймен. Бурлият бажив бек тамаша болду. Мен буса огъар тарыкълы мюгълетинде табылгъаныма сюеюмен. Эгер де, сени муратларынг, хыялларынг таза буса, биз къайсы тилде сѐйлейгенибизни бир башгъалыгъы да ёкъ.

Къайсы къуллукъда ишлесе де, Зайнап Гъажиевна борчларына яратывчу кююде, юреги булан янаша. Магъачкъалагъа Салман Дадаев башчылыкъ этегенде, администрацияны прес-къуллугъуну ишин юрте эди. Ону къасты, гъаракаты булан шагъар гъакимиятны ерли халкъ булан тувра гъакълашагъан янгы къайдалары токъташдырылгъан эди, бир адамны да арзасы, тилевю тергевсюз, жавапсыз къалмай эди. Ону сынавун уйренме озге регионлардан гелегенлер де бар эди.



Сёзге сююв

Мен Зайнапны шо къуллукъларда ишлегенче де таныгъан эдим. «Братство» деген жамият гъаракатны ачма айланагъанда, ону къурумчулукъ пагъмулары, ишни къуруп бажарагъаны бары да якъдан билинди. «Авар милли-маданият автономиясы» деген къурумда бугюн де бирче чалышабыз, ана тилге багъышлангъан фестивалланы, конференцияланы оьтгеребиз.

– Мен Дагъыстан халкъланы тиллерин бек сюемен. Яхшы билмесем де, лезги тилде сёйлеймен, дарги ва лак тиллени билегеним яман тююл, ана ва къумукъ тиллерде биревден де къальшмайгъан кюйде сёйлеймен. Мен Уьчгентде тувгъанман, оьсгенмен ва 5-нчи класдан тутуп къумукъ тил дарслагъа юрюй эдим.

Зайнап Алимйрзаеваны ДГУ-ну филология факультетинде янгыз бешлеге охугъаны да ону тилге багъгъан якъдагъы терен сюююн исбатлай. Ол студент йылларындан берли Сергей Есенинни поэзиясына

гъашыкъ экенине мюкюр бола. Ону адабиятгъа оьзтёрече янашывуну «авруву» уланы Салмангъа да къабунгъан. Ол бугюнлерде бир заманлар анасы охугъан факультетде билимлер ала.

Ана тилге асырап янашыву ону сёйлевюнде, лакъырда даим айтывланы, аталар сёзлерин къоллайгъанлыгъындан ва тилни къорувгъа байлавлу гъар тюрлю маданият чаралар оьтгерегинден сезиле, ачыкъдан гёрюнюп тура. Мисал учун, Зайнап Гъажиевнаны сиптечилиги булан гъар йыл оьтгерилеген авар тилни фестивалы миллетини арасында герти якълав тапгъан.

Зайнап Гъажиевнаны кино булан байлавлу саниятда терен англавлары барны айрыча эсгермеге тюшедир. Ол къайсы фильмлени де гъар тюрлю мюгълетлерин, агъвалатларын, игитлери айтгъан сёзлерин шоссагъат эсге алма бола. Ону къырыйында кинода англавларынг барны гёрсетмек-яшавгъа чыгъарылып болмасдай маъсала.

Къурдаш, иш ёлдаш, ёл гёрсетивчо...

Мен Зайнапны гъакъында айтмакъны ону иш ёлдашларына ва къурдашларына тиледим.

Аминат–ДР-ни милли политикагъа ва дин аралыкълагъа къарайгъан министрликни касбучусу:

–Зайнап булан мен ол маълумат политиканы управление-сине башчылыкъ этегенде ва эл арада тувулунагъан лап да итти чакъырывлагъа жавапланы гъазирлейгенде таныш болдум. Тек ону герти кюйдеги пагъмуларын, даражасын, ону булан «Единая Россия» деген партияны жамиятны янын-дан якълав штабында ишлейгенде тюшондюм. Ол мени яшавумда ёлукъгъан–лап да тамаша, гъайран адамланы бириси. Ол гъалиги заманларда сийрек ёлугъагъан обтесиз рагъмуду юреги булангъы къатын. Ол обзюнден кёмек къаравуллап гелгенлени бирисин де тергевсюз, якълавсюз къоймай. Аналагъа, хас асгер гъаракатны ортакъчыларына, оланы агълюлерине, олай дагъы да хыйлылагъа гъайлы кюйде янаша. Мен ону рагъмудукъ ишлерини гъакъында узакъ хабарламагъа болажакъ эдим.

Аминат Абдурагъманова– гёнгюлло кёмекчи-эколог:

– Зайнап–рагъмуду ойланы тувдурувчусу. Ону сиптечилиги булан «Солдатны портрети» деген проект тувулунгъан. Чебер училищени ва ДГПУ-ну чебер-графика факультетини студентлери хас асгер гъаракатгъа къуршалгъанланы уллу суратларын этген эди. Шо мердешге айланып, бютюн Россияда юрюлме башлады. Ол обтесиз сийрек ёлугъагъан хасиятны есиси– янгы, пайдалы ойланы тарыкъ адамлагъа етишдирип бажара.

Магъач Шамилов– хас асгер гъаракатны ветеранларыны бирлешивюню председатели:

– Зайнап бизин къурумгъа ва хас асгер гъаракатны ортакъчыларына

уллу кёмегин эте. Ол шо ишни гъакъ юрекден кютегенине бирев де шекленмей.

Лакъырыбызны ахырында Зайнап Алимизраевагъа бир нече къысгъаракъ соравлар бердим.

– Яш йылларыгъызда нени булан иштагълана эдигиз?

– Кёбюсю совет яшлар йимик, мен космос булан бек иштагълана эдим, дазусуз Аламны ахтармагъа умут эте эдим. Шо умутлар мени хыйлы йыллар юрегимни исите эди.

– Сизин учун ял алывну къайсы къайдасы онгайлыдыр?

– Мени учун лап яхшы ял алыв – къурдашларым булан ёлугъув ва тавлардан гезев. Шолардан мен ишим учун гюч ва ругъ аламан.

– Не затдан къоркъа эдигиз?

–Адамланы къыйын-тынчына тавылмай, сенден кёмек къаравуллап узатылгъан къоллагъа сесленмей къалардан къоркъа эдим.

– Къайсы умутугъуз лап да аявлу-дур?

– Мен бизин тавлар элибиз чечекленгенни, Дагъыстан обзюню яшлары булан обктем болагъанны ва янгы наслуаны яшаву ярыкъ болгъанны сюемен.

– Бизин охувчулагъа не ёражакъ эдигиз?

– Гьюрметли охувчулар, сизге савдукъ ва насип ёрайман. Умутлар этмеге тартынмагъыз, шолар–бизин яшавубузгъа маъна берегени ва ярыкъ ренклер булан толтурагъаны. Эсигизде сакълагъыз: гъарибиз бу дюньяны бираз буса да яхшы этмеге болабыз. Обзюгюзню ва ювукъ адамларыгъызны аягъыз, обсювюгюзде, алгъа барывугъузда токътамагъыз ва сизин юреклерибиз даим рагъмугъа ачыкъ болсун!

Баху Мугъитдинова

Феруза
Солтанова



Ана тилни кѳорувчусу

Ону янында даим бир тамаша ювукъ адамынгны янында йшмик гъис этесен, аналыкъ иссиликни сезесен, оъзюнгден пурмансыз сѳйлемеге, юрек сырларынгны ачмагъа талтынасан. Ол сагъа тынглажагъын, тарыкълы сѳзлер табыт болажагъын билесен.

Феруза Солтанова саламатлы кюйде иржая туруп: «Табасаран агълюлерде оъзтѳрече аралыкълар юрюле. Кѳп яшлы миллетни арасында бир-бири булан гъакълашывну мердешлери бешикден тутуп ясала. Агълюдеги яшланы улдулары гиччилери учун ата-анадай болуп токътайлар», – деп эсгере.

Феруза Саадиевнаны таныйгъанлар ол илиякълы, сабур-саламатлы, гишини къыйынына табылма, кѳмек кѳолун узатма гъазир турагъан адам экенни яхшы биле.

Дагъы да, ол адатлы яшав юрте туруп, ишине берилгенлигин, оъзюню аслу касбусундан къайры, мердешли «табасаран» касбуну да сюегенин эсгермеге тюшедир. – Къайсы табасаран агълюде хали сокъмайлар,– дей ол.– Шо– бизге ата-бабаларыбыздан кългъан варислик, усталыкъ, шону гележек наслулар учун да сакълamakъ– бизин борчубуз. Хали согъагъанда чыдамлыкъгъа уйренесен, ишингни де хош гѳнгюнг булан кютмеге кълст этесен. Ёгъесе, маънасын тас эте. Яшавда да тап шолай гъар тюрлю адамлар булан гъакълашасан, умуми сѳз тапма кълрайсан, янгы кълурдашлагъа байынасан... Яхшы адамлар кѳп болма тарыкъл»,– деп гъисап эте Феруза Солтанова. Ону булан нечик рази болмай къларсан?

Яшавунда бары да зат тувулунгъан гъллагъа гѳре, оъзлюгюнден амалгъа гелген: «Биз ата– анабызны алты яшы бар эдик ва гъаманда йимик аралыкъланы яшав-турушубузгъа гѳре

юрюте эдик, загъматны суюме, борчларыбызгъа жаваплы янашмагъа, кълонакълыл болмагъа уйрене эдик. Бизин халкълны арасында бу арек, бу ювукъ деген англавлар ёкъ. Барысы да –бизинкилер»,– дей ол.

Феруза айтагъан кюйде, атасы– агълюню орта багъанасы, аркъатаяву эди, ожагълында бир тамаша оъзтѳрече гълны тувдуруп бажара эди. «Биз ол гирип гелегенде, шып болуп кълала эдик», – деп эсге ала Феруза, – Оъзюне тергевню бакълдырып бола эди, билимли, англавлу адам эди, бизин де кѳп затгъа уйрете эди. Адам билимли болгъан сайын, огълар абур да арта дей эди ол. Ону къласты, тарбиясы булан мен оър билим алгъландан кълайры, ой кълурма, гълр–бир затда инг алдын яхшылыкълны излемеге уйрендим», – деп эсге ала ол.

Анасы Суна Агълбалаевна бютюн оъмюрю Лакиндеги хали согълувчу бирлешивде ишлеген. Дербентдеги педучилищеге охума тюшме умут эте болгълан, тек тухумдагълы улдулар ону эрге бергенлер. «Ол атам булан тизив, хоншулары да сукъланагълан кюйдеги ожакълны кълурп бажаргълан»,– дей Феруза Саадиевна. – Йырланы эпсиз сюе эди, бир де урушмай



эдилер...Олар уйленгенде анама–19 йыл, атама 22 йыл битген болгъан. Талаплы, адилли атама рагъмулу, къурч хасиятлы анам эпсиз къыйыша эди. Янгы къурулгъан агълюдеги яшав-турушгъа къатты хасиятлы Бикеханум апай тергев эте эди. Биз, яшлар, барыбыз да ону «Макаренкону школасындан» оьтгенбиз.

Феруза гиччи яш къоллары булан хали сокъмагъа башлагъан. «Биз, къызардашлар, барыбыз да шо саниятгъа уйренгенбиз, халилерден къайры, сумахлар, кюмеслер, гьюрбеч йипден этилеген адатлы бархаллар согъа эдик. Шону къайда ишлесе де, не уллу къулдукъда чалышса да, гъар табасаран къатын бажара»,– деп иржая ол.

Феруза атасын айрыча иссилик, сююв булан эсге ала – ол янгыз патриот ва адилликни герти уьлгюсю туююл эди, табасаран адабиятны бек къыйматлай эди, прозадан ва поэзиядан терен англавлары бар эди. Ол

бугюн де объюне таъсир этген табасаран классиклени, шаирлени сатырларын гёнгюнден айта бола. Саади Дадашевич къурулуш техникумну битдирген сонг, ону Челябинскиге ишлемеге бакъдыргъанлар, шондан армиягъа да гетген. Асгер борчун кютюп, Темиркъазыкъ Осетия пачалыкъ университетни юристлени гъазирлейген факультетине тюшген, бир вакъти школада дарслар берген, сонг ону Ич ишлер министерликни Хив район бёлюгюне чакъыргъанлар.

Тек сёзге бакъгъан якъдагъы гъаваслыгъын унутмагъан ва Хив телевидениеге ишге чыкъгъан. Заман гетип, шогъар башчылыкъ этмеге башлагъан. Кёп гючюн, юрегин салып, айланасына яратывчу адамланы къуршап, тизив коллективни къургъан: «Атам–мени учун даим яшавну школасы, уьлгюсю кюйде къалгъан ва къалажакъ. Ол шиърулар да яза эди. Тек шону биз чарлакъда эсги саргъалгъан тептерни тапгъанда билдик»,–дей Феруза Саадиевна.

Дагъы да бек иштагъланып, ол уллатасыны гъакъында хабарлай. – Тухумну башын тутгъан Дадаш шиъруланы эпсиз сие эди ва объю де яза эди. Уллу Ватан ва Ватандаш давланы ортакъчысына эсге алма, айтма чакъы кёп зат бар эди. Агълюбюздеги ана тилге айрыча гьюрмет этив ондан таба геледир деп ойлашаман. Ата юртум Лакидеги, сонг Хореждеги, Хивдагъы школаларда охуй туруп, мен объюмню гележекдеги чалышывумну ана тилиме багъышлама герекмен деген ойгъа гелдим. Билемисиз, анадаш топуракъ–шо янгыз сени уьюнг туююл, сени тарбиялайгъан, ойлашма борчлу этеген, къанда-жандагъы, борчу учун обьлме гъазир тил, – деп узата ол.

Феруза Саадиевна яшдан берли табасаран классиклени– Пирмагъамат Аслановну, Абумуслим Жафаровну, Манаф Шамхаловну, Багъавутдин ва Муталиб Митаровланы, Юсуп Баз-

утаевни, Шамил Къазиевни, Пирмагъаммат Касимовну, Шагъвелед Шагъмардановну яратывчулугъу булан иштагълана: «Оланы асарларын да бизин халкъны загъматчы, ачыкъ юрекли, къонакъчыл хасияты, ону ругъ къылыкъ излевлери, тюрлю девюрлердеги тарихи гюзюде йимик гёрюноп тура».

Феруза табасаран тилде 48 ерли ва 4 аслу падежлер бар экенни эсге сала. Табасаранлылар–лап бырынгъы халкъланы бириси, асулар бою озлени топурагъын елевчулерден къоруй гелген. Шону халкъ авуз яратывчулугъунда да гёребиз. Гиччи Ватаныны тарихи–ону яратывчулугъуну аслу кюрчюсю болуп токътады.

Ол эсге алагъан кюйде, ДГУ–ну филология факультетин бешлеге битдирип, алим ёлну танглама токъташгъан. Илмулар академияны Дагъыстан центрыны фольклор бёлюгюню аспирантурасына тюшген. «Озокъда, илмугъа уллу гъасиретлигим бар эди, тек агълум тувулунгъанда шо умутларымны къоймасам, амал болмады. Гъар тюрлю йыларда–муаллим, корректор, А.Тахо–Години атындагъы педагогиканы илму–ахтарыв институтуну илму къуллукъчусу, «Зори Табасарана» деген газетни бёлюгюню редактору болуп ишлеген. Ону сынавун гысапгъа алып, «Просвещение» деген издательствогъа редакторну къуллугъуна чакъыргъан.

«Мен озюмню ана тилимни алдындагъы жаваплылыгъымны гыс этемен. Мени табасаран тилде яшлар учун чыгъагъан «Къарчыгъа» журналны редактору этип белгилегенде – шо да ана тилимни сакъламакъ учун тизив майданча, имканлыкъ болуп токътады. Осьюп гелеген наслуну адабиятдан таба тарбиялауда, халкъыны тарихине, тиллени сююв, гъюрмет этив гыслени тувдурмакъда–аслу борчумну гёремен. Шо яшлар булан гъакълашыв, охув идаралар–

да, яш табасаранлыланы арасында янгы пагъмуланы арагъа чыгъарыв, олар бир– бирде шиърулар, хабарлар язагъанын айтмагъа уяла. Редакциягъа яшлардан суратлары, хабарлары, шиърулары булангъы кагъызлар геле. Ишимни де шо байлавлукъ узюлмейген кюйде узатып туражакъман».

Феруза Саадиевнаны яшаву иш ёлдашлары, яратывчу адамлар, охувчулар булангъы гъакълашывда объте: «Бизин халкъ озлени язывчуларындан ва шаирлеринден янгы адабият уьстюнлюклени, оланы умутларын ва излевлерин суратлайгъан асарланы къаравуллай».

Ол мюкюр болагъан кюйде, гъалиги охувчуланы хас асгер гъаракатгъа багъышлангъан материаллар айрыча тергевюн тарта. «Дав майданларда табасаранлы уланлар озге дагъыстанлылар булан бирче агъа–инилердей, къоччакълыкъны герти уьлгюлерин гёрсетип, Ватаныбызны украинли фашистлерден къоруй. Бизин оьктем болмагъа толу ихтиярыбыз бар»,– дей ол.

Амма охувчуларыбыз Феруза Саадиевна агълуюсю гъакъында да билмеге сюедир. Эри–Аксан Сейфутдинович Ич ишлер министрликни экономика тармакъдагъы аманлыкъны болдурувгъа къарайгъан бёлюгонде къуллукъ эте. Уланланы уллусу–Рашит атасыны ёлун узата, аманлыкъны къоруйгъан кзурумларында ишлей. Гиччиси Салам ДГУ–да охуй. Адатлы дагъыстанлы агълую. Шолай агълулерибиз Дагъыстанны тарихин ярата.

Айшат Тажудинова



ОЪЗЮНЮ ЗАМАНЫН КЪАРАВУЛЛАГЪАН ПАГЪМУ

Надежда Семёновна Передрий заманда бир такрарлай бола: «Билемисиз, герти шаир яшавну теренин, тисти- тистисин гъис этмек, билмек учун ярлы болма тарыкъ, мен буса, гѳресиз чи нечик бай адамман!» Шо сѳзлерде – бютюн яшав. Уллу тас этивлер, амма шону булан бирге гъайранлыкъгъа къалдырагъан – ярыкъ къысмет.

Ону шаир гъисапдагъы ёлу яшдан берли башлангъан. Ол о заманлар Курганда яшай эди ва бир гезик оъзюню шиъруларын Москвадагъы издательствогъа бакъдыргъан. Не болду деп эсигизге геле? Къабул этгенден къайры, шоссагъат яшлар учун чыгъагъан «Костѳр» журналда ва «Пионерская правда» газетде ерлешдиргенлер. «Озокъда, шондан сонг мен бурнумну оьрге чюйдюм, оъзюню оьтесиз пагъмуду шаирге гъисаплама башладым», – деп иржая ол.

Тек заводда ишлейген атасы ону тез кѳклерден ерге тюшюрдю: «Къызым, бираз сабур-саламат бол. Шо къастларынгны инг башлап билим алывгъа бакъдыр. Шо заман сюйген муратларынга етишип болажакъсан», – деди. Озокъда, пагъмуну урлугъу чачылгъан эди, тек оьсмеге арадан хыйлы йыллар оьтюп башлагъан. Йыллар дегенде де, ол гѳрген, башындан гечирген чакъы зат, бир нече оьмюрге де таманлыкъ этер эди.

Башлап яшав тюзелди деп де айт-ма ярай эди: агълю, эки улан, сююмлю эри. Тек бир миюгълетни ичинде–бары да зат тозулуп къалды. Уланларыны гиччиси обкелерине сувукъ тийдирип, ону къолларында обдю. Эри де шо къайгъыны гетерип болмады, чакъсыз яшавдан гетди. Уллу дерт-леге тарыгъан Надежда Семёновна обзю де обле аз къалды, гёзлери гёрмейген болду, ону учун дюнья даимлик къарангылыкъгъа дёндю.

«Шо биревге де ёрамас авур гюнлеримде яныма хоншуларым, гъар тюрлю къабатларда турагъан уланпавлар гелип, мени гиччи яшны йимик къашыкъдан ашата эди. Мен бир затны да сюймей эдим: не ашама, не ичме, не яшама»,– деп хабарлай ол.

Тек шо дагъы гюн гёрюнмес къарангылыкъда да ол яшавун узатма, къысматгъа къаршы чыкъмагъа гюч тапгъан. Озокъда, бек къыйын эди, амма ол шоланы алдында баш иймеге, ругъдан тюшмеге сюймей эди. Сонг операция обтгерилди ва къолайгъа къайтыв хыйлы йыллагъа узатылды. Буса да, ахырда ол гёреген болду.

Магъачкъаладагъы квартирин сатып, къалгъан обмюрюн Белгородда, уланларыны уллусу Алексейни янында узатмагъа токъташгъан. Тек къысмат огъар не буюргъанын билмей эди. Гёчюп, арадан кёп заманда гетмей, хапарсыздан экинчи уланыны да яшаву къыркъыла. Ол дулду-дюньяда яп-янгыз къалгъанда, яшавну янгыдан башлама талпына. Анадаш Магъачкъалагъа кисесинде бир кепек де ёкъ кюде, тек уллу умутлары булан къайта.

Надежда Семёновна не гьаллагъа тюшгенин билип, англап, огъар кёмекге алгъасагъанлар табылгъан. Ачыкъ этип айтгъанда, РГВК телеканалны касбучулары обзлени бары да имканлыкъларын, таныш-билишин къоллап, эсли къатынгъа айрыча турма ер гъазирлегенлер. Шо заман



рагъмулу чарагъа къуршалгъанланы арасында Хамис Шамилова да бар эди. Надежда Семёновна шо рагъмулукъгъа баракалласын билдирегендей, ону яралангъан, хум-хуват болгъан юрегинде бир заманлар шиърулар язагъан къызъяш уяна. Ону шиърулары гёрген къыйынлыкъларгъа, бир де сёнмейген сюювге, обзюню унутмагъан, къорувчусу болуп токътагъан анадаш шагъарына багъышлана.

*Магъачкъала–мени отавум,
Исив берген гъайлегим.
Магъачкъала–мени къорувчум,
Илгъам алгъан шагъарым.*

Шондан сонг ону яшаву янгы маъна булан толумлаша. Эки китабы чыгъа, театрлагъа, яратывчулукъ ахшамлагъа чакъырлар. Ерли университетлени студентлери ону уьстюне уланасына йимик насигъат алмагъа, гъакъыллы сёзге тынгламагъа геле эди. Озокъда, къайгъылар бир ерге де ёкъ болуп гетмеди, тек яратывчулукъ чалышыву, адамлар булан гъакълашыву огъар яшавун узатма гюч-къуват бере.

Надежда Семёновнаны хабарын огъар ювукъ адам, бизин журналны баш редактору Хамис Шамилова узатта:

–Гъарибизни ювукъ адамларыбыз бар. Шолар къан къардашлар болмакъ парз тюгюл – сагъа ругъуна гёре ювукълар. Шолай адамланы бириси мени учун Передрий Надежда Семёновна болуп токътай, Надя бажив, Надежда апай. Мен ону булан эрин ва уланын тас этген, лап къыйын заманларында таныш болдум. «Гелип яныма малайикдей къонушду, авур гюнюмде табылды»,–дей эди ол мени гъакъымда.

– Зор ишни этип къойгъанмандыр деген ойдан арекмен, адамгъа якълав тарыкъ заманда кёмек къолумну узатдым. Шо заман биз ону булан М. Гъажиевни атындагъы орамда ерлешген илиякълы уьч уьйлукъ квартиринде тура эдик. Шо квартирни магъа ва мени къурдаш къызыма белгили йог Имран Мусахановну анасы Написат бажив–Наталья Межитовна тапгъан эди. Бир янгурлу гюн ахшам вакъти бары да палтар-

ларыбызны шонда гёчюрдюк, бирче яшарбыз деп тура эдик. Тек квартирде турагъан, къаралар гийген эсли къатын Надежда Семёновна магъа багъып къолун узатып: «Сен къала-жакъсан», къурдашыма буса: «Сен тангала гетежексен»,– деди. Неге ол шолай ойгъа гелгенин магъа гъали англатма къыйын, тек магъа, къурдашым булан башгъа муратларыбыз болгъангъа да къарамай, айрылма тюшдю.

Алай нечик де, биз Надежда Семёновна булан бирче яшама башладыкъ. Бек талаплы ва гючлю къатын – ол шоссагъат магъа оьзюню къызына йимик янашды, мени шогъар айтардай къаршылыгъым да ёкъ эди, о заман атам–анам тавларда тура эди, шо саялы Надежда бажив мени экинчи агълюм болуп токътады. Шо етишмейген иссиликни бере эди. Мен огъар квартир учун бир минг манат тёлей эдим, тек ол магъа алагъан чакъы опуракъланы, аякъгийимлени багъасы шондан шайлы артыкъ эди. Шолай биз бир–бирибизни гёнгюн алып яшай эдик.



Надежда Семёновнаны уыюнде тизив китапханасы, уланы Алексейден къалгъан аргъаны бар эди. Ону чечеклерде, гъар тюрлю обсюмлюклерде яхшы англаву бар эди, тизив согъа, тиге эди, гюмюш асруланы поэзиясын биле эди. Ата юртума кеп керенлер къонакълай гелген, атам-анам да мени янгы ожагъымда аз болмагъан, шолай бизин бир обмюр чакъы агълю къурдашлыгъыбыз тувулунду.

Бизин тюзюн айтгъанда, ол савлугъуна гёре, квартирин сатып, Белгородгъа гёчмеге суйгенде – бек гёнюбюз бузулду. Тек байлавлукъланы уызмедик, телефондан гъакълаша эдик, кагъызлар яза эдик. Къысмат буюруп, Алексей герти дюньялагъа гёчгенде, Надежда Семёновнаны Белгородда токътаякъ бир зат да къалмагъан эди, биз огъар Дагъыстангъа къайтмакъны таклиф этдик.

Ол гелди ва дагъыстанлыланы арасында обзюне янгы ювукъ адамланы тапды. Мен огъар обзюм турагъан уйлени ачгъычларын бир нече керен берген эдим, тек ол гъар заман пайдаланмай, гирмей ачгъычланы магъа къайтара эди. Бир ерде обзюне квартир тапды. Бираз алда буса ветеранланы уыюне гёчгенин билдирди. Не этерсен дагъы – шолай адам бизин Надежда Семёновна, обзюню масъалалары булан биревню де авара этмеге суймей. Тек ол янында биз бар экенни, бу дюньяда янгыз тюгюл экенни биле.

Надежда Семёновна бир заманда да бир затгъа да кант этмей, обзюню обзден кюйде сакълama къарай. Лап аслусу деп гысап эте ол – сагъа Аллагъутаала гёрсетген чакъы обмюрню тийишли, лайыкълы кюйде обггермек ва обз-обзюнге гюрмет этивню тас этмей яшамакъ. Ол герти гюрметни обзюню ярагъывчулугъун уштагъан адамланы юреклеринде гёре.

«Мен обтесиз бай адамман, – дей ол иржая туруп. – Мени улду китапханам бар, шоланы магъа авторлары



савгъат этген. Мени шиъруларымны африкалы студентлеге охугъан, олар шоланы обз тилине таржума этгенлер. Гъали мени юрегимни бир гесеге – Африкада да яшай. Шо герти байлыкъ тюгюлмю дагъы?»

Неге язывчуланы союзуна гирмейсиз деген соравгъа, Надежда Семёновна обзюню сююмлю сёзлери булан жавап бере: «Шо магъа негер тарыкъдыр? Мен булай да байман: мени къурдашларым, шюкюр Аллагъгъа, гъали де эсим, менден сонг да къалажакъ шиъруларым бар».

Ону яшаву – пагъму ва ругъ адамны чагъындан гъасил болмайгъанын гезикли керен исбат эте. Ол школада язма башлагъан, герти поэзия тавушу буса обзюне 80 йыл битгенде – толу гючю булан чалынгъан. Шо бизге лап аслу затны эсибизге сала: гъатта, лап да къарангы гече де ярыкъны учгъунларын тапма бола, герти байлыкъ буса акъча тюгюл, сююв, эсделик ва шонча тас этивлерден сонг да – рагъмулугъун тас этмеген юрек.

*Лакъырлашывну юрютген
Саният Эмирова*



Бизин музыка байлагъан

Санкт-Петербургда турагъан белгили йырав, РФ-ни гьюрметли яратывчу чалшыывчусу Наталья Орлованы Дагъыстан булан хыйлы тыгъыс байлавлукълары бар. Биз Магъачкъаладагъы янгы 54 номерли школада –«Аманлыкъны школасы» деген федерал агъамияты булангъы слётда ёлукъдукъ. Бютюн Россияны оьлчевюнде оьтгерилеген чарагъа уьлкени бары да регионларыны вакиллери жыйылгъан эди. Наталья къонакълар учун бир нече йырларыны йырлады, шоланы арасында элибизни гёзеллигине багъышлангъан ва Расул Гъамзатовну «Турналар» деген йырлары да бар эди. «Турналагъа» залдагъы къаравчулар эретуруп тынглай эди. Шондан бир-эки гюн алгъакъда, Натальяны Къызлар районну Крайновка юртундагъы «Пальма» деген ял алыв базасында уллу концерти болгъан. Ону таза, асил юрекли йырлаву жыйылгъанлагъа бек таъсир этген.

– *Наталья, Дагъыстангъа кѐп гелемисиз?*

– Мен Дагъыстангъа бир яйны да къутгъармай, гъар йыл гелемен. Мен сизин гиччи ватаныгъызыны эпсиз сюемен, Дагъыстансыз туруп болмайман, гъар сапарым магъа сав йылгъа илгъам бере. Мен хыйлы пачалыкъларда болгъанман, тек Дагъыстандан гѐзел ерлени гѐрмегенмен. Америкадагъы бютюн дюньягъа белгили Гранд-каньондан гезегенмен, тек Солакъ каньон шондан юз керен исбайы. Терен къакъаны къырыйында токътап, даимликни тынышын сезегенде, Расул Гъамзатов объюню шиъруларына тизив, гъайран сѐзлер къайдан таба болгъанын англайман... Мен бютюн махлукъгъа Дагъыстанда болмакъны ёрар эдим.

Тавлар эли объюню гѐзеллиги булан юрегингни елей... Мен мунда къайтып, къайтып гелмеге сюемен. Мунда объюме уй сатып алдым. Къызылортдагъы орус къабурларда мени улланам ва мени яшларымны уллатасы гѐмюлген. Эрим Александр Къызылортда тувгъан. Тайпа-тухум тамурлары буса– Нечаевкадан. Агълюбюзде сакълангъан хабарлагъа гѐре, ата-бабалары анадаш ерлеринде ачлыкъ тувулунгъанда, озлеге янгы макам излемеге урунгъан. Арбалары булан балыкъгъа бай, ягъаларында емиш тереклер оьсеген Солакъны алдына гелип токътайлар ва шо бойларда янгы юрт къурма токъташалар, юртуна да Нечаевка деп ат къоялар. Неге тююл, бу ерлерде орунлаша-жакъбыз деп биревню де эсине гелмеген. Биринчилерден болуп янгы уй къургъанланы арасында мени эримни агълюсю де бар эди. Тек бир йыл Солакъ бек яйылып, оланы уююн сув чайны гетген. Шо заман олар Къызылортгъа гѐчген.

Мен эрим булан музыканы яхшылыгъындан таныш болдум. Ол Магъачкъаладагъы музыка училищени студенти гысапда Поволжье-

де оьтгерилген конкурсгъа баргъан ва биринчи ерни алгъан. Конкурсну ююрисини башчысы профессор Пѐтр Говорушко огъар билим алывларын объюню Санкт-Петербургдагъы класында узатма таклиф этген. Арадан заман гетип, Неваны ягъаларындагъы гѐзел шагъарда биз Александр булан таныш болдукъ ва музыка бизин бир-бирибиз булан даимге байлады.

Биз ону булан эки къанат йимик эдик, бары да затны бирче эте эдик, Финляндияда ва Россияда «Сюювню музыкасы» фестивалны оьтгердик, «Кантанта» деген музыкалы театры къурдукъ, мен бугюн де шо гъар башчылыкъ этемен. Эрим эки йыл алъякъда герти дюньялагъа гѐчдю. Тек ону булангъы ой байлавлукъларым увъюлмей, тюшлеримде къайтып-къайтып ону алдында сырларымны чечемен. Гъали де ону къорувун сеземен, ол гъар мюгълет мени булан.

Бизин уьч яшыбыз бар. Дагъыстан учун шо кѐп тююл буса да ярай. Петербургда буса мен кѐп яшлы анаман. Магъа: «Гъар-бир затгъа нечик етишип боласан, къыйын тююлмю?» – деп сорай болалар. Мен: «Бары да затгъа етишме бажарылмай, бир зат кютюле, башгъасы этилмей къала, шо гъар да къарамай, кантылламай, яшавну узатма тарыкъ», – деп тувра жавап беремен...

– *Сиз объюню миналы петербурглугъа гысаплаймысыз?*

– Бизде ата-анасы, уллатасы ва улланасы Петербургда тувгъанланы миналы шагъарлылар деп санай. Мени анам буса–Тверь областдан, атам–Мурманск областны темир-къазыкъ бойларындан. Олар Петербургда таныш болгъанлар. Анам Главпочтамда жаваплы къулдукъда ишлей эди. Мен школадан сонг ону ишине чабып гелип анама кагъызыланы адресине гѐре пайлама, айырма кѐмек эте эдим ва уллу цехни ичинде

обзюмню биринчи концертлеримни оьтгере эдим. Мен гичиден берли йырлама сюе эдим, атам-анам буса музыкадан кѣп ареклердеги адамлар эди. Атам шахтѣр – оьтесиз авур, къыйын иш, музыкада не гъайы болсун? Олар гъали де бары да затдан артыкъ шыплыкъны сюелер.

– *Сиз аслу гъалда опера йырланы йырлаймысыз?*

– Опера–мени сюювом, инчесаниятны гъар тюрлю къайдаларын бирлешдиреген, къуршайгъан жанр. Шо саялы мен шогъар артыкъ тергев бермен. Опера да адатлы кюйде адабият да, симфония музыка да ва живопись де бар. Сагънагъа чыкъгъанчагъа ону уьстюнде белгили язвчулар, композиторлар, дизайнерлер, сурат этивчулер ишлейлер. Бир-бирине ошагъан музыкасы ва сюжети булангъы опералар болмай. – гъарисинде оьзтѣрече, такрарланмасдай келпетлери бола ва сагънадан артистлени гъайран тавушлары чалына. Опера – шо даим къайнар гъислени, адам къысмагланы сыры, оьзтѣрече дюньяланы гъакъындагъы сигърулу хабар.

Тюзю, мени операгъа элтеген ёлум узакъдан болду. Эгер де, магъа жагъыл заманларымда операда йырлажакъсан деп айтгъан болгъан буса, мен тамашалыкъ этежек эдим: «Масхара этемисиз. Мен операны сюймеймен»,– деп айтар эдим. Опера ялкъывлу, къужурлу тюгюл спектакль деп айтагъанланы бек англайман. Мен обзюм де антракт башлангъанча да туруп гетме сюеген шолай бир нече спектаклдерде болгъанман. Артистлер юрегин салып ойнамай, режиссёрну аслу ойларындан, негетлеринден кѣп арек, оркестр согъагъанмакъамгъатынгламай...Гъариси къычырыкълы тавушу булан оьзгесинден озмагъа къаст эте. Сагънада ва артистни юрегинде сигърулу гъислер ёкъ буса, къаравчулар да музыканы ушатмайлар.

Тек магъа насип иржайды. Михайловск театрда юрюлеген «Русалка» деген операгъа бардым, шо мени къысматымны бюс-бютюнлей алышдырды. Мен актѣрланы оюну, декорациялары, музыкасы булан шонча да иштагъландым, спектакль ортасына етише туруп, опера йырав болма сюегенимни англадым. Мен охуйгъан консерваторияда да мени шо касбугъа гъазирлей эди.

Обзюмню опера йырав гъисапдагъы касбумда – Айиданы, «Пача гелиндеги» Марфаны, «Евгений Онегиндеги» Татьяна Ларинаны баш ролларын ойнамагъа насип болду. Сѣз ёругъунда айтгъанда, «Иоланта» деген опера булан мен биринчилей Дагъыстангъа гелген эдим. Дагъыстанлы артистлер буса, мени 2019-нчу йылда Финляндияда оьтгерген фестивалыма гелген эди.

Шо фестиваль гъар йыл ачыкъ кѣкню тубюнде юрюле эди. «Евгений Онегинни» биз бырынгъы о девурлердеги уллу уйлени ичинде ойнагъан эдик. Шондагъы бавда Онегин Татьянагъа юрек сырларын ача эди ва Онегин Ленский булан бир- бирине тапанча урмагъа чыкъгъан эди. Шо буса къаравчулагъа бек таъсир эте, бир де башгъа тюгюл гъали бусагъат сени гѣз алдында болуп турагъан агъвалатдай гъис этесен...

Мени яшларым да музыка булан иштагълана ва мени концертлеримде ва спектаклдеримде ортакъчылыкъ эте. Музыка – сени къайсы юрек дертлеринге де эм табылардай инчесаният. Мени учун шо–Яратгъаныбыз булан гъакълашыв. Музыкадан таба обзюмню даимликни бир гиччи бюртиюгюдей гъис этесен. Юрекде музыка булан хыйлы масъалалар оьзлюгюнден чечиле ва сен къайсы касбуну юрютеген адам экени де онча агъамиятлы тюгюл...

– *Музыкадан къайры, дагъы да не затгъа тергев бересиз, иштагъланасыз?*

– Сапарлар– мени яшавумну белгилейген, безейген аслу агъвалат. Мен ер юзюбюзню таныма, озге элени гёзеллигин гёрмеге сюемен. Яшларым тувгъанча мени бары да концертлерим тыш пачалыкъларда оьтгериле эди. Гъали Россиядан, Дагъыстандан кёп гезеймен.

Дагъы да мен арфада ойнамагъа бек сюемен. Мени къызларымны уллусу шо музыка алатны бек уста кюйде согъа. Тавлагъа гелгенде, ерли къатынланы къабалайын, чилле явлугъун гийип, тар сокъмакълардан айланагъанда арфаны согъа туруп ерли елени тавушун эшите эдим. Шо заман яшларым биринчилей: «Анам, къыллар да йырлама болагъанын биз гъали болгъанча билме де билмей эдик», – деди.

– *Шонча да кёп тиллени уйренме нечик бажарылды?*

– Сапарларымда мен ерли адамлар булан кёп гъакълашаман. Мен янгы тилни ичимден гъис этемен, ону кюрчюсюн, тизилишин билемен, шо учун гъар янгы тилни тынч кюйде уйренемен. Школада мен ингилис тилге уйрене эдим. Сонг шо тилден дарсланы юрютеген болдум. Гечге таба, озгелерин де билдим. Ингилис тилден къайры, французлар, италиялылар булан оланы тиллеринде сёйлемеге уйрендим, гъатта, шиърулар, хабарлар язаман. Испанча, немисче ва финче де сёйлеймен. Ингилис тил юрюлеген пачалыкъларда мен ингилисче йырлайман ва ерли адамлар булан шо тилде сёйлеймен, француз тилде гъакълашагъан уьлкелерде француз тилни къолайман.

– *Ондан къайры, сиз музыканы да язасыз.*

– Язаман, тек бир –бирде мен шону алданокъ, башгъа ерлерден, тармакълардан эшитемендир деп эсиме геле ва сонг язып аламан. Балики, шотай бажарывлукъ гъар адамда бардыр, тек кёбюсю шону унуталар.



Насип деген не затдыр? Сен озюнгни бир зор, умуми затны гесегидей гъис этегенде–насибли адамгъа гъисаплайсан. Шо насипни мен «Дагъыстанлы къатын» журналны бары да охувчуларына ёрайман. Мени концертлериме ва спектаклдериме гелигиз. Янгы къаравчуларым къурдашларыма айланагъанда бек ушатаман.. Бир– бирибиз булан гъакълашыв, сыр чечив–бизин ругъ якъдан байындыра. Неге туюгюл, шону булан биз бу дюньяны, инг алдын буса озюбюз–озюбюзню танымагъа, билмеге башлайбыз.

*Дакъырлашывну юрютген
Гюлнара Асадулаева*

Расми Жабрайылов актёр болгъан кюй



*Белгили актёр Валерий Золотухин
оъзюню эсге алывларында къурдашы
Расми Жабрайылов Театр институтгъа
тюшген кююню гъакъында къужурлу
кюйде хабарлай.*

*Расми (Рамзес) Жабрайылов –
театрны ва кинону актёру, режиссёр.
Дагъыстан АССР-ни Къасумгент
юртунда тувгъан. 1955-нчи йылда
актёр факультетни тамамлагъан,
1961-нчи йылда буса –ГИТИС-
ни режиссёрлар гъазирлейген
факультетин битдирген. Режиссёр
ва актёр болуп Магъачкъаладагъы,
Туладагъы, Москвадагъы театрларда
ишлеген. Лап узакъ заман Таганкадагъы
(Москва) театрда кзулукъ этген.*

...Жагъил чагъында Расми артист болмакъ учун оъзюню къызардашыны аты булан пайдалангъан. Тююн айтгъанда, шо заман ону аслу мурады– артист болмакъ да тююл эди, артыкъ талаплы анасыны тергеюню тюбюнден, эркъардаш-къызардашланы оьпкелевлеринден арчылмакъ, къачмакъ, ари де турмакъ эди.

Атасы давгъа гетген. Анасы яшларын ач къоймас учун Магъачкъаладан тавлавгъа, юртгъа гёчген. Давдан сонг гене шагъаргъа къайтгъан– яшлагъа билим бермеге тарыкъ эди. Расми Халитович 8-нчи

класда охуйгъаны уьч йыл бола эди. Сонг ахшамгъы школада шо класгъа тюшген. Ол санавлар булан байлавлу, гъисапларын чыгъарма тарыкъ дарсланы бек суймей эди, охув китапланы орнуна айрылмай чебер асарланы охуй эди.

Къызардашы уьюне чабып гелип, Москвагъа барагъанын, театр институтгъа тюшегенин уллу сююнч булан айтгъанда да, ол полда ятып китап охуй эди. Гъали шо ишни болгъан кююн англатма къарайыкъ. Къызардашы университетни 2-нчи курсунда охуй эди. Шо заман Магъачкъалагъа



Расми Жабрайылов ва Валерий Золотухин

Москвадан театр студиягъа студентлени айырмакъ учун комиссия гелген болгъан. Комиссия Ферузаны йырлайгъан, шиърулар охуйгъан кююн бек ушатгъан ва Москвагъа чакъыргъан. Озью Расми шо гюнлени гъакъында булай хабарлай эди.

– Анамны къара гёзлери уюню бары да мююшлерин айланып чыкъды ва ерде сойралып ятгъан элбезген уланына тикленди. «Мен къызымны къанчыкъ болмагъа къойман. Муна шу такюш барсын Москвагъа, огъар китапларын къайда охуса да башгъа тюгюл»,– деди. Билемисен, бизде, айрокъда о заманларда шо касбу къатынгиши учун къыйышывлу иш деп гысапланмай эди. Озокъда, анам шогъар бюс-бютюн къаршы чыкъгъанына тамаша болмагъа тюшмей эди. Ол мен гетгенче къызын аранда бегетип чыкъма къоймай эди... Мен анама ёлгъа акъча берсенг, буссагъат гетмеге разимен дедим.. О да магъа: «Берермен, мени гёз алдымдан лагъ болуп гетсенг»,–деди.

Янгы студиягъа студентлени жыягъан профессор гетген. Мен маданият министерликни жаваплы кюллукъчусуну устюне бардым. Алдында токътап, бир масалны охум ва бийип де алдым. Юртда менден яхшы бийип болагъанлар ёкъ эди. Ол къарап, тынглап: «Яхшы, бар Москвагъа»,– деди. Китапларымны такъта чемодангъа да тёшеп, ёлгъа тюшдюм.

Аякъларымда согъулгъан исси чораплар ва о заманлар лап айтылгъан галошлар бар эди. Поезде мени булан бирче Москвагъа барагъан ёлдашларымдан студиягъа гелгенде, ана тилде масал яда проза асардан бир гесекни охумагъа тюшежегин билдим.

Лезги тилни мен яхшы билмей эдим. Бары да затны англай эдим, тек ана тилни аз кёллай эдим. Поезде зукъарим, о да шо студиягъа тюшген эди, магъа лезги йырны йырлама башлады. Айтардай яхшы тавушу болмаса да, йырлама эпсиз сюе эди. Макъамын мен биле эдим, анабыз

шону кѣп йырлай бола эди, сѣзлерин кагъызгъа язып алып, гѣнгюнден уйренме къарадым.

Москвада бизин барыбызны да янаша олтуртдулар. Уллу столну артында шо бизге гелген профессор Чистяков ва курсну башчылары – Бибииков, Пыжова олтургъанлар. Гъар гюп чакъырылгъанда эретура, бир затлар эте, не зат бажара буса. Эшитемен: «Жабрайылов!»–деп фамилиямны эсгергенде, эретурдум. Олар магъа къарап, англап болмай туралар. Чистяковгъа: «Бу не затдыр? Хата болгъанмы?» –Ёкъ, хата тюгюл... Олар къайтып сиягъгъа тикленди – сонг магъа, магъа– сиягъгъа. «Пѣтр Петрович, сиз гѣрюп турасыз чы, бу Жабрайылова тюгюл, Жабрайылов!–Билмеймеймен. Мен муну биринчи-лей гѣремен. Олар магъа: «Сен кимсен?»–деп сорай.

–Мен Жабрайыловман... Къызардашымны орнуна гелгенмен, ону атам-анам йиберме суймеди, мени бакъдырды. Анам акъчаны да янгыз бир янгъа болар чакъы берген.

Олар кюлеп алды ва озъ арасында гъакълашып: «Яхшы, не зат этип, гѣрсетип бажарасан?»–деди. «Бажараман, бары да затны бажараман...». Поезде уйренген йырны йырладым, бир масалны охудум...Сонг олар менден лезги тилни эшитмеге суйдю. Эсиме гелген затны ярты-юрту ярмалап сѣйлемеге тюшдю. Гъатта, бир–бир ерлерине лезгиче эргишилер озъ арасында къоллайгъан эдепсиз сѣзлени де къоша эдим. Башданбаракълыкъ «концертимни» ахырында бийиме де бийидим.

Ёлдашларым кюлеп, олтургъан шанжалларындан йыгъыла аз къалды. Профессорлар буса мен хабарлагъан чакъы зат шонча да таъсирли, кюлкюлю деп ойлаша эди, мен гѣрсетген кюлкюлю затланы оър чеберликге гысаплай эди. Сонг мени учун лап

да къыйын мюгълет тувулунду. Олар мен айтгъан чакъы затны орусчагъа гѣчюрмекни тиледи. Огъ,оьлеген ажжал, гъали не этме герек дагъы? Шо мюгълетде Молла Насрутдинни бир хабары эсиме тюшдю, шону айтдым. «Сени школаны битдиргенни гъакъындагъы документлеринг къайда?» – деп сорады.

Мени не документлерим болсун, эгер де мен уъч йыл 8–нчи класда охуй бусам... –Мен документлеримни алма унутуп къалгъанман, амма магъа почта булан йибережеклер. Шо заман гѣрсетермен, – деп гезикли керен ялгъанны айтдым.

Магъа инандылар, институтгъа алдылар... Башлапгъы йыллар охув ожакъдагъы экзаменлеримни болжалдан алда бере эдим. Бош замандыла юртгъа къайтып, аттестат алма къарай эдим. Шолай дѣрт йыл оьтдю. Дипломлар тапшурагъан вакътилер етишди, мени буса аттестатым ёкъ. Не этмеге герек? Олар буса магъа диплом берме тарыкъмы яда охугъан деп справка булан да къутулуп къалса да, яраймы деп ойлашдылар. Мен буса бары да дарслардан бешлер алгъанман.. Министерлик къолума Къызыл дипломну тапшурду. Шо вакътиге къызардашым да университетни янгыз бешлеге битдирди. Анам сююнген кюйню айта турмайым...

*Валерий Золотухин
(«Дребезги» деген китапдан)*



Все пути ведут К ЛЮДЯМ...

После звонка из редакции, по традиции, пишу на продиктованный номер. Нужно побеседовать с Верой Анатольевной Рамазановой, директором Детского дома №7, того, что в Избербаше. Представляюсь и уже готовлю ворох вопросов, первый из которых, конечно, посвящен ей ... Однако ответ ставит в тупик: «Нет, обо мне не нужно... пишите о коллегах...»

Для меня (как корреспондента) это, разумеется, провал: я не могу разговорить собеседника. Однако проработав десятилетие в университете и получив маломальский житейский опыт, понимаю, что чем глубже человек, тем сложнее ему выразить себя: слишком уж много того сокровенного, что выражается невербально... Слышу голос Веры

Анатольевны – доверительный, тёплый, с нотками той усталости, с которой говорят люди деятельные, ведущие непрестанную духовную работу, больше вопрошающие, нежели имеющие готовые ответы.

Я решила пойти иным путём – написать коллеге Веры Анатольевны – Зумруд Магомедэминовне – заместителю директора по УВР. Впоследствии она поделилась со мной своими искренними эмоциями: Зумруд Магомедэминовна, как и её коллеги, бесконечно рада быть рядом с той самой Мамой, больше чем Мамой... Всех подопечных Вера Анатольевна знает давно: через дорогу от Детского дома располагается школа № 10, которую посещают воспитанники и которой она посвятила много лет.

А самое главное – каждое утро начинается с линейки: Мама провожает их в школу, по традиции, с напутствием. А они знают: их всегда ждут.

Вера Анатольевна прошла долгий путь. Окончив в 1982 г. физический факультет ДГПУ, всю последующую жизнь провела неразрывно с педагогической деятельностью. Школьные стены Избербаша помнят девушку, говорящую на языке Исаака Ньютона и Альберта Эйнштейна: физика – не просто наука, это искусство видеть мир во всех гранях. А с 2005 по 2008 год Вера Анатольевна трудилась в качестве заместителя директора СОШ № 10. В 2008 г. она заняла руководящую должность в этом же учреждении, а с 2018 г. ребята Избербашского детского дома № 7 обрели не кабинетного руко-

дителя, а заботливого Наставника, сумевшего создать уют – то самое, без чего немислима Семья.

За годы работы Вере Анатольевне удалось сплотить вокруг себя достойную команду педагогов, воспитателей и помощников по хозяйству. Все эти люди не по долгу службы – по внутренней, жизнетворческой потребности – стараются наполнить смыслом жизни вверенных им детей.

Будучи отличником образования РД и почётным работником образования РФ, Вера Анатольевна задаёт высокую образовательную планку: ребята знают, что в этом сложном и порой очень несправедливом мире человек должен стремиться к совершенствованию себя: самодисциплина и осознанное отношение к образованию – то, что закладывает характер. А характер – это Судьба.



Педагогический коллектив Детского дома № 7 решает задачи учебной и воспитательной работы с детьми. Разумеется, в настоящее время дополнительное образование занимает важное место в педагогическом процессе. Ключевые векторы работы коллектива – развитие интеллектуальных, творческих и физических способностей каждого ребёнка.

Приоритетным направлением учреждения выступает программа для детей-сирот: «Организация и совершенствование воспитательной системы как эффективный механизм развития полноценной личности воспитанника». Целью программы является воспитание и формирование личности, способной самостоятельно строить свой вариант жизни достойного человека.

Необходимо отметить тех, кто стоял у истоков этого важного дела: медицинскую сестру Сулейманову Патимат Абидовну, кладовщицу Курбанову Айшат Курбановну, воспитателей – Насирову Лейлу Петровну, Манапову Гурият Алиевну, Темирболатову Заниху Махмудовну, Магомедову Асият Чамкургаджиевну, Абакарову Патимат Гасановну, Кискаеву Мину Кискаевну, Алиеву Амаль Наримановну, Исмаилову Фатиму Ибрагимовну, Хасбулатову Саиду Юсуповну.

Девять воспитателей детского дома имеют звание почётного работника общего пользования РФ, один – почётного работника сферы воспитания РФ, двое – заслуженного учителя РД, четыре – отличника образования РД.

В этой большой Семье сложилась своя система работы по организации досуга детей.

Режим работы построен таким образом, что учтены все моменты жизни и деятельности воспитанника. Действует принцип добровольности: никому не навязывают кружки и секции для посещения. В основе всего – подход выбора, подход осознанности.

В детском доме большое внимание уделяется организации быта воспитанников. Усилия наставников направлены на то, чтобы подопечные имели всё необходимое для повседневной жизни, учебных и внеклассных занятий. Воспитанники обеспечены предметами личной гигиены, одеждой, обувью. Комнаты двухэтажного здания довольно уютные, просторные, светлые. В распоряжении ребят – актовый, музыкальный и тренажёрный залы, компьютерный класс, библиотека. В детском доме работают кружки: музыкальный, спортивный, художественный, хореографический, театральный, шахматный, компьютерный, швейный, а также домоводство!

В целях содействия самоуправлению, развития инициативы, повышения самостоятельности воспитанников в детском доме создан орган детского самоуправления – Семейный Совет, который работает в тесном контакте с администрацией и коллективом.

С первых дней пребывания здесь подопечных приучают к аккуратности, бережливости, умению следить за собой, обслуживать себя.

Неисповедимы пути Господни, и потому мы обойдёмся без риторических вопросов, восклицаний, и, тем более, осуждений. Причин, по которым ребята оказались в детском доме несколько: недееспособность родителей, ограничение или лишение родительских прав, отсутствие



попечения, нахождение родителей в местах лишения свободы... и те случаи, когда ребёнка бросили или от него отказались.

К обретению душевного покоя дети проходят через ряд «процедур»: изъятие из семьи, карантин, лечение в медицинском учреждении или пребывание в приюте. Далее будущие воспитанники направляются либо в дом ребёнка (в возрасте до пяти лет), либо в детский дом.

Сегодня в Семье Веры Анатольевны – тридцать девять ребят: шестнадцать девочек и двадцать три мальчика. Все они – детишкольного возраста: от одиннадцати до восемнадцати лет. Основная часть воспитанников – учащиеся СОШ № 10, остальные – студенты Избербашских Индустриального и Педагогического колледжей, где учатся на поваров-кондитеров, программистов, учителей дошкольного образования, а также физкультуры и музыки.

Коллектив Детского дома № 7 гордится и своими выпускниками: пятеро ребят отдают долг Ро-

дине на СВО, а кто-то учится за пределами республики. Например, Валимагомед Джалилов является студентом Медицинской академии (г. Екатеринбург), а Наида Валиева после успешной сдачи ЕГЭ поступила на факультет журналистики Казанского университета.

Детей не обманешь. Они чувствуют искренность. Так утверждал Лев Николаевич Толстой. Не материальными благами, а Человечностью, в основе которой лежит сострадание, можно исцелять раны, возвращать веру и любовь. Человеку нужен Человек – таков непреложный закон жизни. За последние три года шестеро воспитанников обрели новые семьи. А те, кто и по сей день находится в стенах Детского дома № 7, знают: каждый день их возвращения из школы и колледжа ждут Вера Анатольевна и воспитатели.

Потому что все пути ведут к Людям.

Аида Бабаева



*Николай Александрович НИКИТИН
– доктор медицинских наук, профессор, заслуженный врач РФ,
член Союза писателей России.
Автор нескольких поэтических книг.
Живет в г.Кирове.*

АЙНА, ВАНЯ-ВАНЕЧКА И ВАГИФ

(история одной даргинской семьи)

1

– Мама, мама!
Страшно мне! Почему так тихо?
– Успокойся, Ванечка, убежало Лихо.
Просверкало пятками по степной пыли...
Радуйся, Иванушка, русские пришли!
Видимо, разведчики! Как нам повезло!
Даст Аллах, отстроится заново село.
Мальчик успокоился:
– Лиха больше нет?
Можно я разведчикам передам привет?

– Передай, Иванушка, от всего села.
На соседней улице группа прилегла.
Притомились хлопчики с Лихом воевать,
отдохнуть им надобно и чуток поспать.
Ты водички, Ванечка, отнеси бойцам,
а потом, как водится, пригласи их к нам.
Я, пока ты бегаешь, испеку пирог:
есть мука в загашнике, сыра есть кусок.
Для такого случая ничего не жаль.
Знать, Аллах отвёл от нас горькую печаль.
Поспешай, Иванушка, поспешай, родной.
Видел бы отец тебя, был бы горд тобой.

2

Убежал Иванушка, загрустила Айна:
«Сколько ей ещё хранить от мальчишки тайну?
Как, когда сказать ему, что отец погиб?
Ты зачем оставил нас, дорогой Вагиф?
Ваня – копия твоя, даже в пустяках,
и такого молодца нам послал Аллах.
В ополченье уходя бить фашистов рать,
сына русским именем ты просил назвать.
Просьбу я исполнила и, как родила,
сына Ваней-Ванечкой тут же нарекла.
Всё ждала-надеялась: в отпуск ты придёшь
и сыночка нашего на руки возьмёшь.
Улыбнётся сын тебе, папой назовёт...
Слух прошёл, что ты погиб, Ване минул год.
Под хохлами жить пришлось, а куда бежать?
Сын-младенец на руках и больная мать.
Мама быстро умерла, взял её Аллах,
и остались мы втроём: Ваня, я и страх.
Лишь с началом СВО страх почти исчез:
русских ждали мы, как ждут ангелов с небес».

3

Кружат мысли в голове, спорится работа.
Только вынула пирог, чу, стучится кто-то.
Дверь открыла: Ваня-сын, с ним штурмовики.
Присмотрелась, командир – муж её Вагиф.
Слёзы брызнули из глаз: жив её джигит!
Айну он прижал к груди, что-то говорит.
Оказалось, ранен был, ранен тяжело.
Год провёл в госпиталях. Выжил. Повезло.

Вновь отправился на фронт. Сообщить? Но как, коль захвачено село и лютует враг?

– Ваня, это папа твой, подойди, сынок.

С сатаной сражался он и прийти не мог.

А Вагиф, слезу смахнув, сына приподнял:

– Экий ты уже джигит! Глянь, отца догнал.

Засмутился мальчуган:

– Папа, отпусти.

– Ваня, мы сейчас уйдём, ты меня прости, враг пока ещё силён, нужно воевать.

Ты мужчина, на тебя оставляю мать.

Береги её, сынок, слушайся во всём.

Разобьём врага – вернусь, вот уж заживём.

4

– Как уходите? Куда? – испугалась Айна, – тут вблизи села, Вагиф, был замечен снайпер.

Его видел дед Степан, всех предупредил, а вчера через окно деда тот убил.

– Знаю, Айна, знаю всё. Уничтожен он.

Мы разведка, у реки ждёт нас батальон, нам до вечера успеть данные отдать.

И к бойцам:

– Бойцы, подъём! Хватит отдыхать.

Не вкушивши пирога, чая не испив,

(наблюдали, как с семьёй встретился Вагиф),

встрепенулись разом все и бегом за дверь.

Как не верить в чудеса на войне теперь!

Попрощался командир с сыном и женой,

только к двери, как жена крикнула:

– Постой!

Забери с собой чуду*, угостишь ребят,

путь не близкий, а бойцы кушать захотят.

Завернула – и в пакет:

– Вот теперь иди.

Он вздохнул, взглянул в глаза и промолвил:

– Жди.

Сына обнял ещё раз:

– Ваня, я вернусь,

знай, не встанет никогда на колени Русь.

*Чуду – даргинский пирог (примечание автора).



5

– Мама, а мы русские или украинцы?
– Мы с тобой, Иванушка, дети гор – даргинцы.
У Ивана вновь вопрос:
– А зачем мы здесь?
– Далеко от этих мест горы, Ваня, есть.
Там родной нам Дагестан – чудная страна.
Только много лет назад страшная война
жизни прадедов твоих забрала навек.
Здесь покоятся они: Джамбулат, Бабек.
Два героя, два орла... А судьба одна.
Видел памятник в селе? Там их имена.
Подросли их сыновья, провели совет:
нужно ехать на Донбасс, вариантов нет:
не должны отцы лежать от семей вдали.
К обелиску привезли с родины земли...
Это дедушки твои: Джабраил, Ахсан.
Папа твой – Ахсана сын, нынче капитан.
Я второго деда дочь.
В царстве вечных снов
упокоены они: взял Аллах отцов.
В полумраке мать и сын разговор ведут:
Жив Вагиф – защитник их, и в сердцах уют.

6

Опускается на степь дымка из тумана,
закрывая от небес заросли бурьяна.
Пробирается отряд к берегу реки,
парни все как на подбор, все штурмовики.
Смерть смотрела им в глаза, каждому – не раз,
но сильнее смерти долг – выполнить приказ.
Им сегодня повезло: в небе дронов нет.
Не хватало здесь в степи получить привет
от бандеровской орды и себя раскрыть.
Чтобы выжить на войне, мало просто жить.
Враг не дремлет, потому: быть живей, чем враг –
пункт устава для бойца, без него никак.
Слава Богу, добрались. Без потерь отряд.
– Вашим данным нет цены, – встретил их комбат.
Отчитались, и Вагиф, вспомнив про еду,
пригласил бойцов в блиндаж пробовать чуду.
Восхищенью пирогом не было границ –
отодвинулась война – столько добрых лиц!
За неструганным столом – вся святая Русь...
Эти парни победят, Господом клянусь.



Галина Пшеницына. «Розовые розы». Акварель



Дмитрий Скоробогатов «Натюрморт»

ИНДЕКС ПМ818



4 651116 280082

Свободная цена
6+